

Revolution eller rättskontinuitet?

Till belysning av det juridiska utgångsläget för de stora författningsändringarna i Sveriges nyare historia.

Kontinuiteten i den svenska rättsutvecklingen är, i den mån den avser rättsnormernas innehåll, ett av svenska rättshistoriker omtyckt motiv. Alldeles särskilt framhäves densamma för statsrättens vidkommande. Hans Järta under 1830-talet och kring sekelskiftet Pontus Fahlbeck och Rudolf Kjellén tröttnade icke att upprepa att vår gällande regeringsform praktiskt taget uteslutande bygger på inhemsk erfarenhet. Detsamma har i vår tid med samma iver förkunnats i fråga om frihetstidens regeringsformer. Att det gustavianska statskicket anknöt till den äldre storhetstidens författning proklamerades av dess skapare så framgångsrikt, att sedan väl *questio quomodo* men icke *questio an* blivit ett författningshistoriskt problem. Sämre ställt har det karolinska enväldet varit. Ur synpunkten av dess samband med det förgångna har dock även det haft försvarare. Så framför allt i vår förste författningshistoriker, Jacob Wilde.

Annorlunda ställer sig förhållandet om, såsom i ovanstående rubrik är fallet, med rättskontinuitet avses att rättsnormerna fastställts med iakttagande av de former, gällande rätt själv anvisat för sin förnyelse. Då medges gärna förefintligheten av en rad rättsliga *vacua*. Både 1772, 1789 och 1809 års författningsändringar ha alltid framställts som revolutioner. Om de nya författningarna också uppbyggdes av material, som samlats från Sveriges föregående författningshistoria, så var dock motsättningen till den närmast

föregående författningen alltför stor, för att de skulle kunna stiftas under fullt frivillig medverkan av dem, som denna insatt som grundlagstiftare. Och i våra dagar har också 1719 års författningsändring stämplat som en revolution. Ur stånd att för sitt förfaringsätt finna ett stöd i positiv rätt eller otillfreds med vad den kunde ha att bjuda ha frihetstidens författningsmakare enligt ett 1929 utkommet, mycket uppmärksammat och ofta citerat arbete¹ sökt sig hän till naturrätten, vars lära om härskarfördraget de fördomsfritt velat praktisera. Och icke nog härmed. Den naturrättsliga konstruktionen har av samme auktor spårats som ett viktigt inslag i hela vår författningsutveckling »från Vasatiden till frihetstiden». Icke minst skymtar den bakom tillkomsten av det karolinska enväldet.

Är nu denna uppfattning riktig? Finns det anledning att tala om revolutioner i Sverige även före 1772? Har verkliga naturrätten oavlåtligen under vår författningsutveckling fått suppleras den positiva rätten? Det är de frågor, som här skola upptagas till besvarande. Och det finnes då intet skäl att stanna inför de författningsändringar, vilkas laglighet är diskutabel. Undersökningen utsträckes också till dem, vilkas olaglighet är oomtvistad. Genom jämförelser mellan de rättsliga argument och resonemang, som presterades vid de olika tillfällena, skola vi bäst lära oss förstå, i vad mån de generationer, som voro med om omvälvningarna 1680 och 1719, i det avseende det här är fråga om, voro samma andas barn som de, vilka verkade 1772 och 1809.

I.

När Sverige med Gustav Vasas trontillträde inträdde i den nyare tiden, var det ännu ett valrike. Det hade lyckats aristokratien att medeltiden igenom — bortsett från episo-

---

¹ Erland Hjärne, *Från Vasatiden till frihetstiden*. Några drag ur den svenska konstitutionalismens historia.

den 1520 — bevara en institution, som den betraktade som en förutsättning för en offentligrättslig och konstitutionell uppfattning av statsmakten, och undgå det arvrike, som den alltid bekämpat såsom en yttring av ett privaträttsligt och absolutistiskt betraktelsesätt¹. Först 1544 nödgades den bita

---

¹ Se min avhandling, *Frihetstidens författning*, de tre första kapitlen. — Den uppfattning, jag i nämnda arbete och i *Konung och adel* gjorde gällande i fråga om Sveriges adel, nämligen att den under de tider, dessa arbeten avsågo, varit den främste förkämpen för de konstitutionella idéerna, blev i början utsatt för många mothugg. Se Clasons och Stilles vota till hum. sekt:s i Lund protokoll den 29 maj 1915, Stavenows recension av *Frihetstidens författning* i *Hist. Tidskr.* 1916 samt Edler, Börd och befordran under frihetstiden s. 18 not 4. Jämför även S. J. Boëthius, *Om statslivet* s. 103 not 1. — Senare ha åtskilliga arbeten publicerats, vari samma uppfattning som min framställes, oftast också med hänvisning till min produktion. I fråga om adeln såsom konstitutionalismens målsman tycks ingen menings-skiljaktighet råda mellan mig och Erland Hjärne i det arbete, mot vilket jag här polemiserar (s. 33). I sin framställning av det svenska riddarhusets förutsättningar och tillkomst i riddarhusets festskrift av 1926 s. 52, har Bertil Boëthius en teckning av den aristokratiska konstitutionalismen under medeltiden, som jag till stor del gillar. Genom Lönnroths avhandling, *Sverige och Kalmarunionen 1387—1457*, går som en röd tråd den uppfattningen att aristokratien under medeltiden eller åtminstone så långt avhandlingen sträcker sig kämpat för en med valriket sammanknuten konstitutionalism, ett regimen politicum, gentemot arvrike och envælde, ett regimen regale. I de stycken denna uppfattning överensstämmer med min tycks den också gillas av Karl-Gustav Hildebrand i uppsatsen *Gustaf Vasas arvförening* i *Hist. Tidskr.* 1934. Se s. 134. Även för Wilhelm Tham i hans biografi över Axel Oxenstierna s. 129 framstår aristokratien som förkämpe för statsmaktens enhet och lagbundenhet, medan konungamaktens statsuppfattning är absolutistisk och patrimonialt färgad. — Längst i överensstämmelse med min uppfattning kommer Hessler i uppsatsen *Gustaf II Adolfs konungaförsäkran* i *Scandia* 1932. »Det var», säger han s. 184, »rådsaristokratien, som från den medeltida begynnelsen uppburit de konstitutionalistiska regeringsprogrammen». Detsamma gäller tydligen enligt Hessler också om dess fortsatta framträdande. Regeringsmaktens lagbindning genom regeringsformen är för honom lika väl som för mig ett verk icke av konungen utan av aristokratien (Se Hessler bl. a. s. 194 och 202 f. i a. a. och s. 31 i *Den svenska ständsriksdagen* i *Scandia* 1935 samt *Frihetstidens författning* s. 95—106 och 121—142 särskilt s. 122). Även Gustaf II Adolf är — för Hessler lika väl som för mig (se resp. 203 och s. 115) — en målsman för »det personliga regementet». Jag säger a. a. s. 109 om riksdagen med hänsyn till formerna för dess

i det sura äpplet och medverka till införandet av arvsrätt till kronan för Gustav I:s descendenter på svärdssidan. Dess inställning till arvriket blev därmed en annan utan att därför dess konstitutionella uppfattning som sådan undergick någon förändring. Av en situation, den icke längre kunde ändra, sökte den göra det bästa möjliga genom att låta arvsrätten framstå som en form för kronans rekrytering, som intet utsade om dess makt. Visserligen framträdde under förarbetena till 1544 års arvförening »en benägenhet att fatta konungadömet's ärftlighet såsom en absolut rättsprincip, giltig oberoende av uttrycklig positiv lagstiftning»¹; därav skulle då också följa en obetingad rätt att förfoga över patrimoniets samtliga resurser². Ja även i själva arvföreningen framskymtar en dylik »naturlig» arvsrätt. Den rättskonstruktion, aristokratien får anses ha accepterat, är dock den, att ständerna på en gång till konungar i Sverige utkora samtliga manliga ättlingar av Gustav Vasa att följa varandra på tronen efter förstfödsrätt. Dem lova de att i tur och ordning hylla och svära trohet. Och mot deras förpliktelse till ätten svarar alljämt en dennas förpliktelse till riket³. Om Vasaätten på svärdssidan utslöcknar, skola

---

samverkan med hertig Karl, att den lika väl kunde bli »ett värn emot» som »ett medel för den personliga kungamakten», Hessler a. a. s. 197, att aristokratien av alliansen mellan hertigen och ständerna lärt, »att ständermakten lika lätt kan bli ett redskap i händerna på en personlig kungamakt som ett värn emot samma kungamakt». Lika intimt överensstämma hans och mina skildringar av adelns inställning till Vasarnas första ämbetsorganisation (resp. s. 189 och 79). Att den självständighet, adeln gjorde anspråk på som ämbetsmän, var en anpassning av dess gamla sociala inställning efter nya förhållanden framhäves av Hessler s. 191 och 194 och av mig s. 105 f. Ett väsentligt hinder för »adelns ombildning till ett ämbetsmannastånd» se vi — tydligen i anslutning till Edén — i Karl IX:s »formalistiska fasthållande vid landslagens stadgar (resp. 192 och 113). Också i fråga om adelns nitälskan för rättssäkerheten överensstämma vi (resp. 199 f. och bl. a. 113 f.).

¹ Nordlund, Den svenska reformationstidens allmänna statsrättsliga idéer s. 59.

² Ibidem s. 65.

³ Ibidem s. 75 ff. Hildebrand a. a. s. 162 f.

riksens råd och ständer få träffa ett nytt val igen — av en man för hans livstid eller av hela hans ätt, så länge den förnyas. Aldrig skall riket få genom en obegränsad arvsrätt komma i utlänningars våld. Den kvinnliga arvsrätten har ratats, därför att den — Gustav I hade ju 5 döttrar — skulle praktiskt taget borteliminera det förstnämnda alternativet och leda till att sistnämnda möjlighet bleve en verklighet¹.

Att arvföreningen icke medförde en förändring av andra delar av Sveriges offentliga rättsordning än den, som den direkt avsåg, nämligen successionen till riket, och därför lämnade själva den maktfördelning, som den utstakat, intakt fick aristokratien och med den hela Sveriges folk anledning framhäva, då Sigismund eller rättare hans katolska rådgivare 1594 sökte parera olika krav på konstitutionella utfästelser till ständerna därmed, att han i sitt arvrike hade »en absolutam potestatem»². Det vore ett i Sverige dittills sällan hört ord att konungen skulle få regera alldeles fri och icke vara av någon lag eller några villkor bunden, framhöll Erik Sparre i adelns berömda oration³. Arvkonungar vore icke i och för sig mäktigare än valkonungar. Vore det troligt att ständerna, när de uppdragit arvsrätten till kronan åt Gustav Vasas ättlingar, hade velat därmed förminska sin egen frihet och rättighet i andra avseenden? Sveriges lag vore, som Sparre i andra aktstycken fått anledning framhålla, oförkränkt i allt som icke av meniga riksens ständer, såsom fallet var med arsrätten eller successionen till Sveriges krona, annorlunda hade blivit stadgat och

¹ Att aristokratien var en motståndare till den kvinnliga arvsrätten följer av hela dess inställning till arvriket. Rimligtvis ville den ha så inskränkt arvsrätt som möjligt. Att även Gustav och Erik voro det är uppvisat av Ingvar Andersson i uppsatsen, Förebilden för Gustav Vasas arvförening i Scandia 1931 s. 224. Att Sverige accepterat den linealt-agnatiska tronföljdsordning, som redan fanns i Frankrike, beror tydligen på att den bäst svarade mot de maktägandes syften.

² Nordlund a. a. s. 158. En så outrerad ståndpunkt intog Sigismund icke i praktiken. Mest möter den oss i motståndarnas polemik.

³ Svenska riksdagsakter I: 3 s. 385 ff.

beviljat¹. Man menar ingalunda, att arvföreningen skulle varit ett naturrättsligt kontrakt, varigenom ständerna med sönderbrytande av den positiva rättsordningen uppdragit åt Gustav I och hans agnater en del av sin forna makt². Sin fria valrätt ha de gått miste om, men den kan konungen ju så mycket mindre anses ha kommit i besittning av, som 1544 års förändring icke innebär, att en konung själv får utse sin efterträdare. Den arvsrätt, agnaterna äga, kan icke sägas ha på dem överflyttats från ständerna, ty det blir ingen mening i att påstå, att dessa förut ägt densamma. De rättigheter, ständerna bevarat och nu begära få beedigade, äro icke vad som återstår av deras naturliga rättigheter utan positiva rättigheter³. »För oss synnerligen och samtligen begära vi intet annat än det Sveriges beskrevne lag och riksens gamla frihet medgiver», förklarar Sparre⁴. Meningen av hela hans resonemang är tydligen den att ständerna, oberoende av att de på förhand utpekade, vilka personer som generationer framåt skola regera över dem, innehå de rättigheter, landslagen i övrigt tillerkänt dem, och att konungarna var och en i sin ordning äro förpliktade att genom ed bekräfta innehavet därav.

¹ Pro Lege, Rege et Grege, Hist. Handl. del 27 s. 64. Postulata nobilium XVII, Svenska Riksdagsakter I: 3 s. 402.

² Så mena tydligen E. Hjärne a. a. s. 35 och Edén, Den svenska riksdagen under femhundra år s. 63. Det av den förre å s. 34 anförda uttalandet av Sparre är otvivelaktigt naturrättsligt, men det är av rent litterär art. Det utnyttjas, som av min framställning i texten framgår, icke i den praktiska författningpolitiken. Missvisande blir därför ock Edéns påstående, att både konungadömet och arvriket (enligt Sparre) vilade på överenskommelse med folket». Arvriket gjorde det enligt Sparres politiskt relevanta uttalanden men ej konungadömet. Vid ett eventuellt utslöckande av konungaätten var man oförhindrad återgå till valrike, men att i en sådan situation avskaffa landslagens konungadöme låg utanför de rättsliga möjligheternas område. Sparres ord å s. 34 äro just vad Hjärne icke vill ha dem till »en lärd sirat utan principiell betydelse». En litteraturhistorisk metod har en mycket begränsad användning i författningshistorien.

³ En belysande jämförelse erbjuder Schönbergs deduktion vid 1760—62 års riksdag. Se nedan s. 29.

⁴ Adels oration Sv. Riksdagsakter I: 3 s. 389.

Sparres bevisföring räcker väl till för att motivera kravet på en konungaeds avläggelse till bekräftande av svensk rättsordning, sådan den vid Johan III:s död var gällande. Den förslår emellertid icke för att rättsligt försvara, att hertig och ständer avfordra Sigismund en särskild, gällande rättsordning kompletterande konungaförsäkran som villkor för att han skall bli hyllad och krönt. Ett sådant krav kan Sigismund med rätta tillbakavisa under framhållande av den skillnad, som är mellan val- och arvrike¹. Låt vara att arvföreningen är att fatta som en valhandling, så är dock Sigismund genom densamma potentiellt redan vald till Sveriges konung och blir — sit venia verbis — akut sådan omedelbart efter sin faders död. Men som Sveriges konung är han otvetydigt befogad att medverka vid dess rättsordnings förnyelse och kan säga nej till kravet på en särskild konungaförsäkran. Då ständerna med hot om riksdagens sprängning och kröningens uteblivande likväl avtvinga honom densamma, göra de sig skyldiga till ett brott mot rättskontinuiteten, en revolution.

På den 1594 inslagna vägen fortsatte ständerna sedan vid följande tronskiftet fram till och med 1672. Liksom ångerköpta envisas de under arvriket att utöva en funktion, som strängt taget hörde valriket till. Dock är det rättsliga utgångsläget icke lika förmånligt för alla de följande konungarna, som det var för Sigismund.

Karl IX uppfyllde ju ingalunda gällande arvförenings fordringar, då han trädde in som konung, och han visste därom. Då emellertid ständerna voro mer angelägna att få se honom på tronen än han att bestiga den, kunde han själv i stor utsträckning bestämma sin försäkrans innehåll².

Gustav II Adolf var utan minsta tvivel berättigad enligt 1604 års arvförening att bli konung omedelbart efter sin faders död. Icke förty kalla råd och ständer honom i sin framställning om konungaförsäkran 1611 för arvfurste och

---

¹ Sv. Riksdagsakter 1: 3 s. 218. Hessler a. a. s. 173.

² Ahnlund, Ståndsriksdagens utdanning s. 86.

hertig allenast¹. Något skäl att insistera på att han redan var konung hade han dock icke, då han genom att acceptera ständernas villkor vann deras dispens från de fordringar beträffande konungs myndighetsålder, som uppställts i 1604 års riksdagsbeslut².

Också 1644 och 1672 ha försäkringar avkrävts regenterna i samband med att de förklarats myndiga. Ehuru 1604 års bestämmelser om halv myndighet vid 18 och hel vid 24 år vid båda tillfällena voro presenta för råd och ständer, finnes intet som visar, att respektive regent avlagt försäkran för att i förtid komma i besittning av maktens fullhet³.

Den försäkran, Karl Gustav avlägger 1650 i samband med att ständerna med den svenska Vasaättens utslocknande i sikte utsett en ny dynasti har karaktär av en valkapitulation. Ständerna förklara sig i riksdagsbeslutet blott på vissa angivna »conditiones» bevilja drottningens förslag om ny tronföljdsordning och anpassa sig på så sätt efter arverkets fordringar, att den »revers», Karl Gustav utställer, anses binda även hans manliga livsarvingar⁴. Då Karl Gustav 1654 i kraft av detta arrangemang uppstiger på tronen, har han åter en lika oomtvistlig rätt som Sigismund. På annat sätt har han dock ej medverkat vid utformningen av 1654 års konungaförsäkran än att han uttalade en önskan om att man ej ville avkräva honom mer än han kunde hålla och pekade på 1611 års konungaförsäkran som lämpligaste mönster⁵.

Med undantag möjligen för Karl Gustav ha regenterna veterligen icke anmält något missnöje med den passivitet, som ådömts dem vid fastställandet av en rättsnorm, de vid sin regering skulle följa, och det oaktat särskilt 1611 års försäkran vuxit ut till en hel liten konstitution. Ej ens för Karl XI har den försäkran, han fått avlägga, då han ader-

¹ Sv. Riksdagsakter II: 1 s. 57 ff.

² Hessler, a. a. s. 185 f. Tham a. a. s. 227.

³ Ahnlund a. a. s. 233 och Grauers, Den svenska riksdagen under den karolinska tiden s. 11.

⁴ Stiernman, Riksdagars och mötens beslut II s. 1169 ff.

⁵ Ahnlund a. a. s. 287.

tonårig besteg tronen, varit sammanknippad med obehagliga minnen, ty bland »enväldets tilltänkta grundlagar»¹ ingår även en konungaförsäkran. Dock har den endast namnet gemensamt med tidigare försäkningar. Till både form och innehåll motsvarar den en kungaed. Som sådan är den dock av stor konstitutionell betydelse. Den visar, att Karl XI icke tagit efter bokstaven den bekanta deklARATIONEN i 1693 års riksdagsbeslut, att han hade »makt och våld efter sitt behag och som en kristlig konung att styra och regera sitt rike», utan erkänt sig ha samma förpliktelser till landslagen, sådan den lydde eller komme att lyda, som tidigare svenska konungar. Hans konstitutionella principståndpunkt är arvkonungarnas före 1694.

Inför Karl XII:s kröning vid 1697 års riksdag har man inom ständerna tänkt på en konungaförsäkran, »en akt eller recess efter vanligheten». Men Karl XII avlade som bekant varken ed eller försäkran. Han vågade, vad Sigismund icke inlåtit sig på, praktisera de ovan anförda orden av 1594, att konungen i sitt arvrike hade »en absolutam potestatem». Som bekant gick nämnda underlåtenhet ständerna genom märke och ben. Ett mer utmanande brott mot rättskontinuiteten känner icke vår historia. »Det var», säger Edén, »en fullständig brytning med vad som ännu fanns kvar av landslagens lagfästa konungadöme; ingen svensk konung hade förut tillträtt regementet utan någon förpliktelse till folket»³.

II.

I ett bättre rättsligt utgångsläge än det, vari råd och ständer voro försatta, då de 1594 för första gång ville komplettera landslagen med en konungaförsäkran, befunno sig samma maktägare, då 1634 och 1660 sattes i fråga att kom-

---

¹ E. Hildebrand, Om enväldets tilltänkta grundlagar i Sverige, Hist. Tidskr. 1895 s. 208 f.

² Grauers a. a. s. 124.

³ Edén a. a. s. 134.

plettera nyssnämnda båda författningsurkunder — att drottningen, resp. konungen, skulle avlägga en försäkran före regeringstillträdet stod ju utom tvivel — med en för all framtid gällande regeringsform. Någon effektiv konungamakt existerade icke. Yttranden ha också fällts 1634, som efter den lärda terminologien att döma skulle kunna tolkas som uttryck för att folket nu blivit suveränt¹. Vis imperii fölle, när konung saknades, i händerna på hela folket, förklarade Adler Salvius. Och i liknande tonart yttrades på riddarhuset, att efter då Gud bättre ingen konung vore, så vore summa majestas hos ständerna.

Näppeligen äro dock dessa ord naturrättsligt menade. Majestas tänkes tydligen efter 10 år åter vara hos drottningen. På detta sätt flyttar sig icke suveräniteten enligt naturrätten. Den överflyttas av folket på härskaren genom fördrag och står först om den senare missbrukar mandatet eller ingen mer finns i livet, som det kan avse, åter till det förras fria förfogande. Orden ge blott uttryck för den tanke, en modern historiker förklarar vara den ledande för adelns hela hållning under den politiska striden 1660, nämligen att ständernas makt under konungs minderårighet är likställd med myndig konungs². I åtminstone det sist anförda yttrandet — det är ju det, som är närmast anpassat efter den föreliggande konkreta situationen, — ha vi att se ett resignerat konstaterande av att då den ena av de två myndigheter, konung och ständer, som dittills uppträtt som konfedererade och av den store Gustav Adolf förklarats tillhoppa i Guds stad föreställa det konungliga höga majestät, vore för tillfället ur stånd att fungera, den andra finge reda sig bäst den kunde såsom pro tempore innehavare av summa majestas eller hela statsmakten. Det yrkande, det var avsett att motivera — att ett kollegium eller en riksämbetsman, som åtalats, borde stå till ansvar för riksens ständer — kunde med så mycket mindre skäl förmodas bli misshagligt för

---

¹ Så gör Hjärne a. a. s. 50.

² Carlgren, Riksdagsutskott före 1680 s. 138.

myndig konung, som Karl XI själv en gång skulle förklara, att hans förmyndare skulle undgått räfst, därest de varje riksdag gjort redo och räkenskap inför ständerna¹. För förmyndarnas instämmande inför ständernas kommission kunde ju också själva Wachtmeister 1680 åberopa att också då — ej blott 1600 efter Sigismunds avsättning — majestas vore hos ständerna, vad rimligtvis — det talas nu icke om summa majestas — för honom icke innebar mera än hans ord senare vid samma riksdag², att hos ständerna vore myndighet (ej blott hos konungen). »Majestas» kan ju lika väl översättas till obestämd som bestämd form. Att vända majestasbegreppet i dess naturrättsliga gestalt mot konungamakten själv till försvar för ständernas rätt att, när den icke kunde försvara sig, för all framtid beröva den dess rörelsefrihet genom regeringsformens antagande för evärdlig tid, det är något som veterligen ingen inlåtit sig på.

De, som söka sig hän till naturrätten, äro i stället försvararna av den omyndige konungens rätt 1660. Då regeringsformen vore en fundamentallag och en fundamentallag i sin ordning enligt vedertagen definition en överenskommelse mellan konung och undersåtar, ett härskarkontrakt m. a. o., så vore det otillbörligt att fastställa densamma på en tid, då kungen vore minderårig och ur stånd att tillvarataga sin rätt, resonerade prästerskapet. Samma principiella inställning till problemet har tydligen även adeln haft³. Till försvar för sin ur modern synpunkt fullt försvarliga åstundan att oberoende av minoreniteten organisera den svenska statsmakten — svårligen skulle någon i vår tid vilja bestrida grundlagstiftaren rätt att under en förmyndarregering företaga sådana grundlagsändringar, som inskränkte konungens makt — har den icke haft något genomtänkt statsteoretiskt argument att anföra. Säkerligen

¹ Carlson, Sveriges historia under konungarna av Pfalziska huset III s. 214.

² Ridd. och adelns protokoll 1680 s. 219 och 222.

³ Se Hjärnes bevisföring a. a. s. 73 f. Adeln ansåg emellertid 1634 års RF redan vara gällande lag (enligt Hjärne).

är det endast vaga valrikesföreställningar, som ligga bakom Per Banérs ord 1634: när ständerna accepterat regeringsformen, måste *futurus rex* gilla och emottaga henne, så framt han eljest vill få kronan på huvudet. Endast så till vida hade pretentionerna stigit sedan 1611, som den rättsnorm, man ville påtvinga konungen, skulle binda ej blott honom själv för hans regeringstid, utan alla kommande konungar. Försöket misslyckades helt. Så väl Kristina som Karl XI vägrade att godtaga densamma som rättesnöre för myndig konung, och den senare avlockade 1680 ständerna ett uttryckligt erkännande av att den blott bunde en förmyndarregering. Man hade 1634 spänt bågen för högt. De brådmogna modernt konstitutionalistiska planerna kommo för en lång tid framåt till korta.

Karl XI:s envælde innebar principiellt sett endast en förnekelse av de konstitutionalistiska strävanden, som haft regeringsformens fastställelse till mål. Den gamla landslag, som aristokratien alltid kunnat falla tillbaka på, när dess mer avancerade yrkanden avvisats, har också, enligt vad redan framhållits, varit den grund, varpå den s. k. suveräniteten uppbyggts. Dess idévärld är visserligen till stor del av främmande ursprung, men dess introduktion sker genom omtolkning — vi vilja gärna säga vantolkning — av rättsnormer, som i Sverige haft giltighet sedan många århundraden tillbaka. Bäst kommer detta kanske till uttryck i det sammanfattande uttalandet i 1689 års relation om de i rådet förda »prejudicerliga talen» och därtill slutna kassationsakt, att »k. m:t allena . . . såsom en högst mäktig och allom bjudande konung alla höga konungsliga jura och rättigheter efter riksens fundamentala lagar och stadgar — det är tydligen närmast landslagen, som här avses, — klart och oförnekligen kompetera och tillhöra»¹. Saken fattades så, förklarar Harald Hjärne, att ständerna erkände den suveränitet som alltid tillkommit kongl. maj:t och endast kunde bestridas av uppstudsiga undersåtar².

¹ Citerat efter Hjärne a a. s. 89. Spärren härrör från mig.

² Harald Hjärne, Karl XII s. 6. Även E. Hjärne erkänner denna rättskonstruktion som riktig, men den blir honom icke nog.

I intet officiellt aktstycke konstrueras enväldets tillkomst som en maktöverlåtelse från det dittills suveräna folket på konungen, ett härskarkontrakt. Intet belägg har kunnat presteras för påståendet att enväldets vedersakare mer än dess anhängare skulle i de förklaringar av ständerna, varigenom suveräniteten erkändes, sett ett uttryck för att de voro »all statsmakts källa, dit den en gång skulle återvända, om det givna mandatet förfölle»¹. Den ende, som med ett politiskt syfte för ögonen — således icke blott till litterär förströelse² — opererar med föreställningen om »en suveränitetsöverlåtelse från folket» är en av »enväldets handgångne män», Nicodemus Tessin, då han i sitt betänkande om Ulrika Eleonoras arvsrätt i händelse av giftermål med Fredrik av Hessen försvarar kungens rätt att ge dispens från det i Norrköpings arvförening uppställda kravet på ständernas bifall därmed, att dessa transporterat all sin rätt på konungen. Att åberopa Gustav Adolfs exempel ginge ej an, ty på hans tid funnes i Sverige en helt annan forma reipublicæ. Att ett sådant uppfattningssätt dock icke var Karl XI:s skall envar medgiva, som besinnar sig på hans tillväggångssätt vid enväldets tillkomst. Han avlyssnar skvallervägen råds- och riddarhusdebatterna och hör uttalanden, som sätta hans maktfullkomlighet i fråga. Detta föranleder honom icke att av ständerna begära en maktutvidgning. Vad han begär är en förklaring av lagens innebörd, gående ut på att de, som satt hans makt i fråga, ha orätt. Någon tvär övergång till envælde från en äldre konstitutionalism äger icke rum. Karl XI menar sig icke ha blivit mäktigare än sina företrädare och han anställer en efterräkning med dem, som en gång bestritt hans fader och tidigare svenska konungar deras fulla makt och myndighet.

Helt annan proveniens har åter det danska enväldet. Som dess rättsgrund skulle man möjligen kunna utpeka ett härskarkontrakt av bestämt datum, nämligen den s. k.

¹ E. Hjärne a. a. s. 99.

² Blott litterär karaktär har Gustav Adolf De la Gardies av Hjärne a. a. s. 92 f. anförda uttalande.

arve-enväldsakten av den 10 januari 1661, genom vilken det danska folket i sin ståndsdifferentiation uppdrager åt Fredrik III och hans legitima arvingar på både manliga och kvinnliga linjen arvsrätt till riket och alla majestätsrättigheter — arvrike och envælde åtföljas i Danmark i motsats till vad förhållandet var i Sverige — samt annullerar handfästningen¹. Också därutinnan passar den rättskonstruktion, man försökt i fråga om Karl XI:s envælde in på Fredrik III:s, att enligt alla dess förutsättningar makten den dag ingen legitim ättling till honom längre existerar åter glider tillbaka till folket, som fritt kan bestämma över vad slags regemente skall härska i rikena, antingen det gamla valriket eller något nytt². Då det folk, som 1661 transporterade sin makt på Fredrik III:s stam icke var hemfallet åt anarki utan utgjorde en ordnad stat³ och 1661 års maktöverlåtelse innebar ett bemyndigande för konungen att inom angivna gränser bestämma om både successionsordning och regeringsform, vore dock riktigare att tala om en fullmaktslag än om ett försök till härsarkontrakt. Som fullmaktslag kunde ju också den *lex regia* betecknas, varigenom *populus romanus* en gång överlät sin makt på *princeps*. Fredrik III visade genom det namn han gav Danmarks nya fundamentallag, Kongeloven, att han accepterade den romerska rättskonstruktionen. Med fog kunde däremot redan Jacob Wilde göra gällande, att Karl XI stått främmande för densamma⁴.

III.

Med Karl XII bortgick den siste, som enligt gällande tronföljdsordning hade någon ärftlig rätt till Sveriges krona. Rättsläget härvidlag är så klart, att det är svårt förstå, huru man kan fortsätta att tala om oklarhet i denna rättsfråga

¹ Avtryckt i Kongeloven og dess Forhistorie, Aktstykker Kbhvn 1886 s. 1 f.

² K. Fabricius, Kongeloven, Kbhvn 1920 s. 7 o. 152, Aubert, Norges folkeretslige Stilling, Kria 1897 s. 94.

³ Fabricius a. a. s. 8.

⁴ Jacob Wilde, Det s. k. oinskränkta envældet, Sthlm 1742 s. 158, 188.

1719¹. Lagstiftaren av 1683 och 1693 har velat giva den Pfalziska ätten, sedan den blivit riktigt hemvan i Sverige, samma villkor, som Vasaätten likaledes i andra generationen bekommit och till den ändan återupplivat 1604 års arvförening. Därest han velat lämna något stadgande därutöver, hade han ju alldeles förfelat sin uppgift, ty ännu har ingen vare sig i 1683 års riksdagsbeslut eller i 1693 års testamente kunnat finna någon anvisning rörande vem av de båda 1719 uppträdande tronpretendenterna var den rätte innehavaren av Sveriges krona.

Norrköpings arvförening bekänner sig till den rena senioratsprincipen² genom att tillerkänna arvsrätten åt den konunga- eller furstedotter, som är äldst och oförsedd, men att, därest man med lösryckande av lämpliga ord ur nyssnämnda bestämmelser av 1683 och 1693 tillerkänner arvsrätt åt alla Karl XI:s barn och efterkommande utan åtskillnad, »så länge någon av dem överlever», åberopa vanlig förstfödsrätt för bestämmande av ordningsföljden mellan ättlingarna låter sig icke göra. Karl XI:s svärfar, som ägnat 12 paragrafer i Kongeloven åt tronföljdsproblemet, hade givit kvinnliga agnater företräde framför manliga kognater. När Karl XI själv uppgjorde förslag till en ny successionsordning, löste han problemet på liknande sätt: enligt dess bestämmelser skulle den holsteinske hertigen Karl Fredrik, som var son till hans äldsta, 1708 avlidna dotter Hedvig Sofia, fått vika för hans egen yngre dotter Ulrika Eleonora³. Tydligt är att de citerade orden icke få fattas absolut utan förutsätta, att descendenterna uppfylla villkoren i 1604 års arvförening, som ständernas gjorda medgivande förklaras »icke emotsträva». Därför utan skulle ju även en papist kunnat få bestiga tronen⁴. vad dock varit mer än Kongeloven tillät för Danmarks vidkommande.

¹ En lösning i kategorisk form av problemet är redan lämnad av O. Berger i Om arfsrätten till Sveriges och Norges riken s. 15.

² K. Fabricius a. a. s. 146.

³ E. Hildebrand, Om enväldets tilltänkta grundlagar i Sverige, Hist. Tidskr. 1895 s. 213.

⁴ Det kan vara skäl att här erinra om att Norrköpings arvförening fordrade luthersk bekännelse som villkor för innehav av Sveriges krona.

Det är också Norrköpings arvförening, som Ulrika Eleonora, säkerligen obekant med sin fars planer, åberopar som rättsgrund. Då hon emellertid efter sitt utan ständernas samtycke ingångna äktenskap med den reformerte prins Fredrik av Hessen icke mera uppfyller dess fordringar på successionsrätt, får hon subsidiärt taga sin tillflykt till den enväldige konungens påstådda rätt att på egen hand ändra gällande successionsordning. Det är dock utan vidare klart att enväldet, även om det konstrueras som en överlåtelse av ständernas makt på Karl XI och hans enligt 1604 års regler arvsberättigade descendenter, endast involverar en rätt för dessa att i tur och ordning på egen hand styra riket. Någon befogenhet att transportera den vidare ha de givetvis icke. *Delegata potestas non delegatur*. Icke ens den danske konungen kunde, trots det han ansågs som Europas enväldigaste monark, giva dispens från tronföljdsreglerna, sådana de i arve-envoldsakten skisserats och sedan i Kongeloven närmare utformats. Först i Hobbess absolutistiska system finner man en rätt för fursten att själv utse sin efterträdare¹. Den spanske konungens rätt att utan medverkan av Cortès borttestamentera sitt rike bestreds ju på goda grunder av Ludvig XIV².

I och med tronledigheten inträder en radikal förändring av maktläget. Icke så att förstå att suveräniteten i och med konungens död återfaller på folket såsom all statsmakts källa. En sådan rättskonstruktion är lika främmande för ständerna 1719 som under 1680-talet. Det är psykologiskt alldeles orimligt, att de skulle velat uppträda med rättsanspråk, som de närmast ansågo som blasfemiska. Suveräniteten hör Gud allena till, förklarade borgarståndets talman³. Det positiva rättsbeståndet blir i och för sig det-

---

¹ Fabricius a. a. s. 10.

² Legrelle, *La diplomatie française et la succession d'Espagne* 308. Jfr 21, 104.

³ Orden citeras av Hjärne a. a. s. 156 utan kommentarer. Utan hinder därav förklarar han s. 199: »Majestas var åter hos ständerna. Om tanken ej vid frihetstidens början uttalades just i denna form, har den fått ut-

samma som tillförene. Skillnaden mot förr består däri, att det nu är helt andra rättsregler som bli tillämpliga. Den monarkiska statsrätt, som genom vantolkning av landslagen vuxit ut under föregående decennier, får tills vidare vila, ty ingen finnes längre, å vilken den kan appliceras. I stället inträder ständernas valrätt enligt bortskymda och därför ännu intakta bestämmelser i samma landslag.

Det är på gammal positiv rätt, ej naturrätt man faller tillbaka i Sverige 1719¹. När man skall bygga ett verk, yttrade en av rådsherrarna under diskussionen i rådet om successionen till riket, måste fundamentet vara riktigt och gott och vi kunna ej ställa oss på bättre grund än Sveriges fundamentallag. Med denna avses negative Norrköpings arvförening, så till vida som den ger det beskedet, att ingen längre har arvsrätt till riket, men positive landslagen, i det den upplyser, huru i dylikt fall skall tillgå för vakansens fyllande. Vad som åter träder fram i dagen, sedan alla äro borta, å vilka arvföreningen var tillämplig, är icke folket i dess av all positiv rätt oreglerade gestaltning utan äldre stadgar, som förut icke kunnat tillämpas, därför att på långliga tider intet fall inträffat som de avsågo. I prästeståndet gjorde man sig av »lagboken», Norrköpings beslut med flera olika handlingar klart sammanhanget av det hela och fann att de alla gingo ut därpå, att Sveriges konungarrike icke mera kunde anses såsom arvrike utan vore ett valrike. Man kunde se, yttrade ärkebiskopen, huruledes fädrens stadgar, som sedermera kommit långt från sitt påsyftade ändamål, återkommit i sitt förra stånd igen. Ett normsystem faller bort, nämligen arvriket, och ett annat blottas, valriket. Man kunde också — med utnyttjande av en bild Kjellén använt om

---

tryck som i andra ord innebära detsamma». Tydligt är att de citerade orden utgöra en förnekelse av den folksuveränitetslära, som majestas-begreppets exploitering 1634 enligt Hjärne skulle givit uttryck för. Att man i det sammanhang man då använde detta begrepp, ej därmed kunde avse, att ständerna voro konungens mandatarie, har jag ovan s. 10 sökt visa.

¹ Denna uppfattning har jag redan i sammanträngd form utvecklat i Frihetstidens maktägande ständer. Del 1 s. 15 ff.

de före 1719 undertryckta statskrafterna — om de dittills icke tillämpliga rättsreglerna säga, att de, när kulan vid Fredrikshall avklippte arvlinjens raka tråd, reste sig igen med spänstigheten hos nedböjda fjädrar ¹.

Den folkmakt, som tar hand om riket 1719, framträder helt i den gestaltning, Sveriges rätt föreskrev, och är icke i den meningen en konstituerande nationalförsamling, att den improviserats enligt någon abstrakt författningsschablons fordringar i fråga om en folkrepresentations sammansättning. Sin rätt att vara samlat söker 1719 års riksmöte i enlighet med adelns deduktioner däri, att det är en fortsättning av 1713—14 års riksdag, som sammankallats i enlighet med Sveriges lag. Man försummar den anknytning till folksuveräniteten, som ett just med tanke på kungaval och konstitution förrättat riksdagsmannaval skulle utgjort. Underkännandet av den självvalda drottningens kallelsebrev blir angelägnare till och med än en närmare anpassning av kungabalkens tredje kapitel å den föreliggande situationen. Riksvalnämnden utses ju enligt detta direkt och allenast för kungavalets förrättande. Dess bestämmelser om att man vid valet icke borde gå från konungasönerna åberopas dock av lantmarskalken som en lagstadgad inskränkning av folkets valfrihet, tillämplig även då det gällde kvinnliga arvingar. Den lag, man åberopar som rättsgrund för ständernas valrätt, är rimligen icke landslagens oförändrade bokstav, som ju icke kände deras existens, utan hela det myller av lagar, som vuxit upp kring densamma, kompletterande den och ändrande den. Sveriges hela positiva rättsordning har förblivit intakt, oberörd av tronskiftet. Tanken att Sverige genom detta skulle hemfallit i status naturalis, blivit en anarki, skulle synts 1719 års män, konservativa som de voro till hela sin inställning, som en styggelse. Sådan skulle ju icke ens i Danmark—Norge blivit följdén av att arvsrätten utlocknat. Det visste norr-männen, då de 1814 — utifrån den uppfattningen att Norge

---

¹ Kjellén, Riksrättsinstitutets utbildning i Sveriges historia s. 174.

i och med Fredrik VI:s avsägelse av sin suveränitet blivit utan konung — sökte anknytning till den rättsordning, som där 150 år tidigare allenast blivit s. a. s. suspenderad. Den riksförsamling, som på Eidsvold gav landet en ny författning, var så sammansatt, att den kunde betraktas som en »tidsmæssig Udgave» av den gamla ständerrepresentationen¹.

Med rätten att välja konung följde emellertid också rätten att föreskriva honom vissa villkor för valet. Utan den senare skulle den förra icke varit så värdefull. Vem som skulle bli konung kunde ju dock i och för sig icke vara så viktigt, helst legitimitetshänsynen ofta ändock inskränkte kretsen av möjliga kandidater. Betingelser hade visserligen ständerna ställt också för arvkonungs erkännande — från 1594 till och med 1672 — men de hade gjort det utan fog. Krigsbefälet, som i december 1718 sökt göra undan ett pionjärarbete för ständerna, hade fortsatt samma logiskt motsäggande metod, då de gjort suveränitetens avskaffande till villkor för prinsessans erkännande som arvdrottning. Ingen hade däremot nånsin satt i fråga ständernas rätt att föreskriva en valkonung vissa villkor. Sigismund själv erkände ju indirekt 1594, att en sådan rätt förelåg². Under tronvakansen voro ständerna ju innehavare av hela statsmakten, som rimligtvis icke momentant kunde ligga nere. Visserligen framträder under 1600-talets förmyndarregeringar oförtydligt den uppfattningen att statsmakten, när ingen konung fungerade, själv vore fragmentarisk och att vissa beslut blott kunde fattas ad interim till myndig konungs stadfästelse. Men näppeligen har en sådan respekt hysts av medeltidens valförsamling gentemot den blivande konungen. Någon skriven rättssats kan icke åberopas till grund för ständernas rätt att förelägga valkonung särskilda förbindelser utöver landslagens konungaed och möjligt är

¹ Aubert a. a. s. 99. »Borgere, Bønder, Embedsmænd og Militære svarede nu til Fortidens Borgere, Bønder, Geistlige og Adel.»

² Se ovan s. 7.

att den en gång motiverats naturrättsligt. Nu var den dock så gammal, att den måste anses tillhöra Sveriges oskrivna rätt. Huru många författningsinstitut hade det ännu vid denna tid annorlunda ställt?

Intet finns som visar, att man 1719 i minsta mån tvivlat om sin rätt. När ständerna vid 1713—14 års riksdag reflekterade på att under konungens frånvaro från riket taga dess öden i egna händer och det t. o. m. sattes i fråga att inrätta en kollegial regering efter mönster från 1660, åberopades för ett sådant halvrevolutionärt förfarande på en gång »Guds och naturens lag» samt »riksens fundamentale lag och statuter». Där icke åberopade prejudikat, »acta publica, särdeles Carolina och Sigismundiana», gjorde till fyllest, fick satsen »necessitas superat omnem legem» suppleras¹. Sedan Karl XII avgått med döden, hyste man åter inga skrupler mera att reorganisera riket på egen hand. Nu var man i stånd att realisera 1600-talets konstitutionalistiska strävanden med bästa samvete. En situation hade inträtt, som det svenska folket icke sedan 1523 upplevt motsvarigheten till. År 1649 utkorades nämligen den blivande konungen i samverkan med en regerande drottning. I konstitutionellt avseende må verkliga Karl XII:s död sägas ha låtit seklernas hopp gå i uppfyllelse.

Den ständergeneration, som upplevt någonting sådant, aktade sig ock att åter låta den konstitutionella vinsten gå sig ur händerna. I det aktstycke, vari Ulrika Eleonora erkänner det hon ingen arvsrätt har till Sveriges tron, hennes s. k. preliminärförsäkran, får hon lova, att om hon blir vald till drottning regera efter riksens stadgar samt de beslut och den regeringsform, vilka »nu eller framdeles» av Sveriges rikets ständer kunna varda författade, och i sin konungaförsäkran § 5 att alltid instämma med samtliga riksens ständer såsom maktägande »nu och framdeles» att göra sådana beslut, stadgar och förordningar om sig och riket, som de

---

¹ Leyonmarcks memorial av den 26 febr. 1714 i Handl. till Skandinavians historia 28 s. 331 ff.

kunde pröva tjänliga till det allmännas bästa samt egen sällhet. Det rättsliga utgångsläge av sällsynt favör, de momentant iråkat genom den inträffade tronvakansen, ha ständerna 1719 sökt att åt sig bevara för all framtid. Den upprepade användningen av tidsadverbialen »nu» och »framdeles» visar oförtydbart, att man velat föreviga ögonblicket. Ur valriket, vars betydelse för svensk konstitutionalism knappast kan överdrivas, har man pressat dess finaste essens för att sedan alltmer förlora intresset för valhandlingen som sådan. På så sätt har dock även valriket i vanlig mening vid frihetstidens början upplevat en renässans, att man, när man 1720 utser arvprins Fredrik av Hessen till konung, underlåter att tillerkänna hans söner som sådana någon arvsrätt till riket.

Att likställa stiftarna av frihetstidens fundamentallagar med senare tidens konstituerande nationalförsamlingar är även ur den synpunkten otillbörligt, att de förra icke uppträda som nyskapare från grunden utan söka utbygga redan existerande rättsordning. De nya fundamentallagarna äro förklaringar av och komplement till den redan förut existerande fundamentallag, som enväldet vantolkat, landslagen. Icke ens den av dem som är att beteckna som tidevarvets främsta konstitutionella nyhet, den för all framtid gällande regeringsformen, erbjuder en slutpunkt för den, som med Hans Kelsen vill härleda alla rättsnormer ur en ursprungsnorm¹. Redan i den presentation, den erhåller av lantmarskalken vid valet av Ulrika Eleonora till Sveriges drottning, pekar den ut över sig själv på en äldre rättsordning. Ständerna ha valt hennes majestät, förklarar han, på villkor att hon giver dem sin försäkring och underskriver den regeringsform, som de ämna upprätta och varigenom de tänka avskaffa den skadliga suveräniteten, konservera den kungliga tronen dess majestät, rikens råd dess myndighet och ständerna deras frihet. Suveräniteten, som ännu hade en latent

---

¹ Kelsen, Das Problem der Souveränität s. 105, Allgemeine Staatslehre s. 99, 104.

giltighet och skulle kommit att tillämpas även av nyvald konung, därest den icke före valet blivit avskaffad, blir genom den nya regeringsformen ersatt med en ordning, som redan 1634 års regeringsform genom accepterandet av den bekanta trilogien om konungens höghet, rådets myndighet och ständernas frihet förklarar vara den lyckligaste.

Tydligt är att 1719 års riksfäder icke som senare av folksuveränitetsidéen genomträngda grundlagstiftare ansett sig berättigade att organisera statsstyrelsen på helt nya grundvalar. Vida intimare än ännu 1634 års RF anknyter dess efterföljare av 1719 direkt till landslagens text. En rad av dess paragrafer äro moderniseringar av stadganden i konungabalken. En av dess viktigaste bestämmelser, nämligen om konungens bundenhet av rådets råd, presenteras med rättelse av ständernas av konungen approberade förklaring av 1680 som en rätt uttolkning av landslagen, och för det minst lika centrala problemet om rådsämbetenas tillsättande söker man en lösning, som »ej går emot lagens rätta mening».

Hade man tänkt sig att ständerna återbördat åt sig en makt, som de tillföre »transporterat» på konungen, hade det ju varit naturligt att vid angivandet av deras befogenheter följa någon tillgänglig katalog över jura majestatis. Kongeloven följer den anvisning, arve-envoldsakten givit, då denna på Fredrik III och hans ättlingar överflyttat alla jura majestatis och regalia, i det den i avdelningarna III—VI uppräknar en rad dylika — »at gjøre Love» är den första — för att sluta med de försiktiga orden: og i allmindelighed, korteligen at sige, skall Kongen eene haffwe Magt at bruge alle Regalier og Jur. Majestatis, huad naffn de og haffve kunde. På motsvarande sätt göres i Cap II § 1 i det förslag till ny konungabalk, Karl XI låtit uppgöra och sänt på remiss till olika ämbetsmyndigheter, ett försök till bestämning av »varutinnan den konungsliga makt och välde be-

¹ Att åberopandet av landslagen som rättesnöre för 1719 års ständer står i strid med »uppfattningen om ständernas absoluta maktfullkomlighet» medgives av Hjärke a. a. s. 194 och i Ämbetsmannaintressen och politiska doktriner 1719 i Hist. Tidskr. 1916 s. 23 not 1 och s. 167 not 1.

står». Den innehåller 17 befogenheter, av vilka den första är »lag att stifta». Under 17 står: och alltså tillhör den högsta makt och välde i gemen konungen allena att göra och förordna, bjuda och befalla utöver allt sitt rike och undersåtare både i världsliga och andliga samt kyrkomål och ärenden utan någon åtskillnad¹. Av sådan systematik märkes i hela regeringsformen ingen annan reminiscens än möjligen i de paragrafer (8, 9, 35), som handla om »den konungsliga högheten vidhängande rättigheter». Ständernas befogenheter framstå åter i många fall som immuniteter.

För tanken att majestas i naturrättslig mening nu vore hos ständerna är man främmande. Man kunde ju tänka sig, att den citerade § 5 i konungaförsäkran, vari ständerna förbehålla sig en generell beslutanderätt, påverkats av envåldstidens försök att bestämma det kungliga våldets innehåll, men de använda ordalagen äro varandra alltför olika, för att man skulle kunna förmoda, att 1719 års riksfäder haft det under ögonen. Snarare kunde man i nämnda paragraf spåra en litterär påverkan från den punkt i 1682 års ständerförklaring angående lagstiftningen, vari ständerna förklara det vara alldeles orimligt att vilja obliigera kungl. maj:t att höra dess ständer, när han ville göra några stadgar, plakater, reglementen och förordningar². Bestämmelserna äro dock alltför disparata för att den »omvändning», som möjligen i fråga om ordvalet ägt rum, skulle kunna tagas till intäkt för att en av ständerna 1682 på konungen överflyttad suverän makt 1719 ansetts återfallen på ständerna. Så långt 1682 års riksdagsbeslut här citerats avsåg det den ekonomiska lagstiftningen. I fråga om den har varken samtid eller eftervärld ansett, att någon förändring ägde rum 1682. Den förändring frihetstiden härvidlag införde, framträder i RF § 4. Konungaförsäkran § 5 har en helt annan generell innebörd, generellare t. o. m. än 1682 års förklaring rörande stiftandet av allmän lag. Ej heller innebär den något i och för sig

¹ W. Sjögren, Förarbetena till Sveriges rikets lag IV s. 4 ff.

² Edén a. a. s. 147.

nytt. Rätten att fritt beställa om sitt hus ha ständerna under valriket utövat vid varje tronvakans. Nu förbehålla de sig att ständigt få vara i besittning av densamma.

1719 års RF är stiftad av ständerna ensamma. På annat sätt har Ulrika Elenora icke medverkat vid dess tillkomst än att hon jämlikt ett av henne vid valtillfället givet löfte stadfäst och gillat densamma »till en allmän fundamentallag». Någon kontraktsteori är det omöjligt att skymta bakom ett sådant tillvägagångssätt. Att den definition på begreppet fundamentallag, som 1660 års ständer bekänt sig till, skulle föresvävat efterföljarna av 1719 är uteslutet. Av dess karaktär av kontrakt mellan konung och undersåtar drogo ju de förra den slutsatsen att dess fastställande borde anstå tills konungen själv kunde lämna sin medverkan, men de senare fastställde den på egen hand i enlighet med ovan från 1634 anförda ord om *futurus rex*, som måste gilla den regeringsform, ständerna accepterat, för så vitt han ville få kronan på huvudet. Det program, borgarståndets talman uppställer för tron- och författningsfrågornas lösning, nämligen att man väljer sig »en överhet som tillåter de villkoren, som ständerna sig betinga vilja», har genomförts utan att tronkandidaten fått ett finger med vid fastställandet av regeringslagar, efter vilka hon skall styra riket.

Varken regeringsform eller konungaförsäkran utgör en kodifikation av valkapitulationen. Som sådan får man i stället beteckna den s. k. preliminärförsäkran, genom vilken prinsessan lovar att, därest hon blir vald till drottning, styra riket efter den regeringsform, ständerna komme att författa. Ett dylikt personligt åtagande har dock intet med kontraktsteorien att skaffa. Envar som mottager ett honom erbjudet ämbete utfäster sig ju uttryckligen eller underförstått att fullgöra detsamma åtföljande förpliktelser. Att Ulrika Eleonora gör en förhandsutfästelse medför den fördelen att den tid, riket måste sakna konung, kan avsevärt förkortas; »en konungslig myndighet» i betydelsen av en i hävdvunna former organiserad interimregering har det dock även må-

naderna förut varit i besittning av. Vald är prinsessan till drottning redan den 23 januari, medan regeringsform och konungaförsäkran först äro daterade 21 februari. Att accepterandet av de senare är en betingelse för hennes val markerades på så sätt, att hon måste underteckna dem, innan ständerna undertecknade valakten. Genom de i den kungliga ingressen till regeringsformen förekommande orden, att drottningen icke allenast lovat att själv efterleva densamma utan jämväl stadfäster och gillar den till en evärdlig fundamentallag kompletteras i viss mån den personliga accepten med en offentligrättslig sanktion. Dock är att märka att densamma med hänsyn till Ulrika Eleonoras både i preliminärförsäkran och konungaförsäkran givna löfte att alltid instämma med riksens ständer icke kunde utbli.

Så långt de officiella källornas vittnesbörd! Därjämte finnas emellertid tvenne enskilda framställningar av rättsläget 1719, härrörande från män i en viss officiell ställning, nämligen Påminnelser angående successionsrättigheten i Sveriges rike samt det s. k. suveräna väldet, författade av sekreteraren i kommissionen över Görtz, sedermera kommerserådet David Silvius, och en i ett memorial vid 1765—66 års riksdag inryckt berättelse om den fria författningens tillkomst, avgiven av en man, som uppgiver sig ha tjänstgjort som sekreterare åt de män, som under Karl XII:s sista regeringsår utarbetade förslag till en ny regeringsform, Adam Schütz, sedermera adlad Fredenstierna. Det kan vara värt att även lyssna till deras förkunnelse.

Silvius' inlägg är en lärd traktat, som visar stark påverkan av rådande naturrättsliga läror. I valet mellan en patrimonial och en fördragsrättslig uppfattning av staten skänker han den senare sin sympati. Den utgör nämligen den bästa förutsättningen för ett fritt styrelsesätt. De definitioner och distinktioner, han härvidlag gör, ha dock endast en akademisk karaktär¹. I omedelbar relation till de aktu-

---

¹ Hjärne citerar dem omsorgsfullt i a. a. s. 162.

ella svenska författningsproblemen sätter han dem icke. I varje fall står han främmande för tanken på arvsrättens ut-slocknande såsom förutsättning för uppgörandet av ett nytt härskarkontrakt.

Helt annorlunda förhåller det sig med vad han har att säga om den svenska successionsrätten som sådan. Front-ställningen mot den patrimoniala statsuppfattningen får direkt betydelse för hans ställning till det positivrättsliga proble-met. Sverige vore icke något patrimonialrike, som genom vapenmakt kommit under sin härskares välde, utan ett fritt rike, som antingen genom val utsett sin överhet eller under senare tider av fri vilja fastställt en viss ordning, enligt vilken konungarna skulle följa efter varandra. Om också denna successionsordning anslöte sig till arvsföljden, hade den intet med privat arvsrätt att göra. Ej heller stode den i något samband med kungamaktens omfång. Liksom en gång Erik Sparre gentemot Sigismund — 1594 års konflikt bringas av Silvius i erinran — hävdad, att en arvkonung som sådan icke har större makt än en valkonung, hävdar Silvius, att en envåldskonung icke i kraft av sin envåldsmakt kan ändra successionsordningen.

Den uppfattning av konungens makt såsom grundad på fördrag, som tydligt framträder hos Silvius, får därför ingen som helst betydelse för hans uppfattning av successionsrät-ten. Det fördrag, varpå även denna grundar sig, är ett för-drag *sui generis*. Så långt han med ordet fundamentallagar endast avser reglerna för successionsrätten kan han därför konstruera dem fördragsrättsligt utan att hans konstruktion faller samman inför den kritik, modern statslära riktat mot naturrätten. Med full rätt kallar han dem för *pacta suc-cessoria*. Det är ju utan vidare klart att även vår nuva-rande successionsordning grundar sig på överenskommelse med den dynasti, för vars medlemmar den reglerar succes-sionen till riket. Den dag den utdör eller abdikerar upp-hör också 1810 års successionsordning att gälla utan att reg-lerna i RF § 81 beträffande grundlags upphävande hinna

iakttagas¹. Vad Silvius har anledning urgera är emellertid folkets rätt att medverka vid dess ändring, oavsett, huru vidsträckt konungamakten än blivit. Successionsordningen måste tolkas strictissimi juris och avvikelser från densamma legitimeras genom ständernas medgivande. Någon jämkning i Norrköpings arvförening har dock aldrig kommit till stånd. Ingående visas, huruledes arvsrätten enligt denna utslöcknat och ständernas valrätt inträtt. Silvius döljer icke, att en sådan händelse i viss mån var efterlängtd. Ständerna hade ansett för en högst eftertänklig sak att så alldeles bortgiva Sveriges krona, att föga eller alls ingen förhoppning fanns att se den med tiden falla till ständernas fria val igen². Den besvikelse, Karl Gustavs val till tronföljare, medan drottning Kristina ännu regerade, och på hennes förslag vållat råd och ständer, framträder tydligt, då han säger, det de fruktat för att deras välstånd och friheter ej vore i nog trygghet, därest de finge en konung, som ej erkände sin lycka av deras händer.

För Fredenstierna spelar, när han åttioårig nedskriver sin berättelse om huru den fria författningens födelse tillgick, den statsrättsliga doktrinen en ringa roll. Hans huvudsyfte är i stället att insätta densamma i dess historiska sammanhang. Det är en svensk författningshistoria i fågelperspektiv han försöker sig på. Svenske odalmän ha alltid varit segersälle besittare av sin frihet, fastän många svåra ryckningar och »skälvor» understundom skakat regeringskroppen. Som en »huvudskakning» räknar han suveräniteten, genom vilken det som rätteligen borde vara efterkommandes fideikommiss troddes vara bortgivet. Den fick emellertid ett brått slut genom Karl XII:s död utan »klanderlös tronföljare». De frihetsälskande män, som avvaktat densamma för att få tillfälle återställa Sveriges illa bortspilda frihet i dess urgamla hävd och anseende, resonerade, när de

---

¹ O. Berger a. a. s. 24 f.

² Jfr vad ovan s. 5 sagts om avogheten mot den kvinnliga tronföljanden 1544.

mottagit underrättelsen om att den gloriöse monarkens liv lyktats, som så, att därmed också »den med konst och makt påträngda suveräniteten» vore upphävd samt »den gamla odalfriheten till Svea och Göta riken åter hemfallen till riksens ständer, som nu ägde rättighet att försätta regeringen i det skick, som med rikets höghet och riksens ständers frihet kunde instämma». De togo för god den i naturens ej mindre än i Guds och andra fria folks lagar stadfästade grundregeln att ett fritt folk äger en självständig och oinskränkt rättighet att göra för och om sig de lagar, de finna lämpligast, välja sig en konung samt utstaka för honom å den ena och för sig själva å den andra sidan sådana villkor, som bäst överensstämmer med regentens höghet och svenske mäns frihet.

Också bakom Fredenstiernas av lärd terminologi tämligen oberörda framställning skymtar ännu efter närmare 50 år den rättskonstruktion, vilken ovan framställts som de agerandes egen. Minnet av enväldets tillkomst genom en ständerna avtvingad vrång uttydning av lagen lever kvar i de citerade orden om den »med konst och makt påträngda suveräniteten». Även vad i övrigt säges om dess början och slut är alltför nationellt betonat, alltför olärt, för att en lära om härskarfördraget därur skall kunna utläsas. Vad som med Karl XII:s död hemfaller åt riksens ständer är ej suveräniteten — märk väl, att subjektet växlar — utan den gamla odalfriheten till Svea och Göta riken, vad rimligtvis, som av det följande framgår, närmast är en arkaiserande omskrivning för rätten att välja konung. Konungabalken talar ju strax innan den proklamerar valriket om att Sveriges rike är av hedenvärld sammankommet av Svea och Göta land. Däremot framställes den rätt, som genom tronledigheten aktualiserats, att fastställa nya lagar nu som en »i naturens lag» grundad »oinskränkt» rätt. Man märker här en viss tendens att lägga det historiska händelseförloppet och 1719 använd positivrättslig konstruktion till rätta efter gängse naturrättslig schablon. Rimligtvis kan dock icke sådant åberopas som vittnesbörd om huru det officiella Sve-

rige resonerade närmare femtio år förut. Det anmärkningsvärda är att icke anpassningen efter folksuveränitetslärorna konsekventare genomförts. Till jämförelse må anföras den konstruktion av riksfädrens förfarande, som ett barn av en senare tid, den bekante historikern Anders Schönberg — han var född 1737 — inlät sig på i ett memorial vid 1760—62 års riksdag. Av den allmänna politiska sanningen att alla de naturliga rättigheter, som den i borgerligt samfund trädande menigheten sig avsäger, uppdragas åt den styrande makten, gör han den tillämpningen till svenska folkets besvurna regeringssätt, att den svenska menigheten, som genom Karl XII:s död återkommit i det naturliga tillståndet, vid 1720 års riksdag — den regeringsform, som under större delen av frihetstiden var gällande, tillkom ju detta år — genom sina deputerade, de församlade riksens ständer, gjort och fastställt de lagar, varefter riket borde styras¹.

Vida större betydelse än dylika efterhandsuttalanden av personer i oansvarig ställning ha de, som gjorts av ständerna själva eller deras organ om vad de avsett med förändringen 1719 eller vad den rätteligen bör anses innebära.

I första hand möta tvenne uttalanden från 1723 års riksdag.

Det ena föreligger i det memorial, de tre högre stånden gemensamt avgåvo med anledning av bondeståndets yrkande att konungen borde hava den makt, som Sveriges framfarna konungar haft efter riksens uråldriga lag och laga stadgar, dock all suveränitet alldeles undantagen. Förslaget att övergiva den nya grund, som lagts genom regeringsformen, och helt återvända till landslagen avvisas därmed, att såsom framgick av 1680 och 1682 års riksdagsbeslut genom smickrande eller vrånga uttydelser av gamla lagens förstånd, sådana stadgar åstadkommits, varmedelst vägen blivit banad till den oinskränkta suveräniteten och densamma »småningom uppbragt och befäst»². Ingen som helst antydan finns

¹ Memorial i ridderskapet och adeln d. 19 okt. 1761.

² Ridd. och adelns protokoll 1723 I s. 106.

i denna om icke autentiska så dock auktoritativa förklaring av »enväldets vedersakare» att ständerna under 1680-talet transporterat sin makt på konungen och att den 1719 återfallit på uppdragsgivaren. En sådan möjlighet var ju helt utesluten genom förklaringen att suveräniteten uppstått så småningom.

Det andra uttalandet, mindre auktoritativt, föreligger i den dom, som en ständerkommission avkunnade över dem, som överbevisats om delaktighet i monarkistiska stämplingar mot det fria statsskicket. Den teokratiska statsåskådning, de förklarade sig omfatta, gendrivs däri med samma vapen, som Silvius 1719 använt mot den patrimoniala, nämligen fördragsteorien. Gud hade icke föreskrivit något visst regeringssätt utan lämnat i ett fritt folks eget skön både att välja vad överhet och vad regeringssätt det fann bäst. Den förras makt bleve enligt det senare mer eller mindre inskränkt, allt som de mellan överheten och det folk, som sig dess välde undergivit, slutna kapitulationer och avhandlingar föreskreve, vilka vore den fundamentallag, varefter överheten och undersåtarna förbunde sig att respektive regera och lyda. Otvivelaktigt har kommissionen här anslutit sig till den definition av begreppet fundamentallag, som 1660 förbryllat adeln, då den under konungens minderårighet velat lagbinda hans makt. Väl att märka har dock uttalandet en enbart teoretisk syftning. Kommissionen har inlåtit sig på en akademisk dispyt och tillgriper en doktrin för att gendriva en annan. Läran om härskarfördraget passar för det ändamål, varför den avsetts. Någon anknytning till positiv svensk rätt förekommer icke som fallet var 1660¹. Tydligt är att om ständerna, när de 1719 helt togo fundamentallagstiftningen om hand, erinrats om densamma, de skulle ha kastat den överbord som oduglig. Det är väl nämligen icke troligt, att de skulle låtit hejda sig i sin för-

---

¹ Det sätt varpå Hjärne a. a. s. 156 utnyttjar kommissionens dom synes mig vara ett nytt bevis på den överdrivna betydelse, han tillmäter akademiska uttalanden.

fattningsbyggande verksamhet. Alldeles uppenbart är att appliceringen av termen fundamentallag å 1719 års RF, icke visar, att 1719 års riksfäder voro anhängare av kontrakts-teorien. De fastställde den ju själva med undanskjutande av den, med vilken de, om teorien varit riktig, borde kontrakterat, nämligen den redan utkorade drottningen.

Innan den ständergeneration hann utdö, som återinfört friheten, gjordes ytterligare tvenne auktoritativa uttalanden i fråga om fundamentallagarnas, regeringsformens men också konungaförsäkrans, rättsliga konstruktion. De härröra från 1751—52 års riksdag och ha båda föranletts av att rojalisterna besinnat sig på de chanser, fördragsteorien öppnade för konungen. Vore grundlagarna — så blev ju efter hand den gängse termen — kontrakt mellan konung och ständer, så borde ju även den förre deltaga i stiftandet av desamma — av konungaförsäkran, som med anledning av tronskiftet skulle förnyas, men även av regeringsformen.

Det första uttalandet avser konungaförsäkran och härrör från ordföranden i den ständerdeputation, större sekreta deputationen, som fått dess utarbetande sig anförtrott och vari torde insatts så många veteraner från 1719 som möjligt¹, lantmarskalken Henning Gyllenborg. Sveriges konung, så lyder hans replik till rojalisterna, vore vald av fria ständer enligt rikets lagar. Intet annat kontrakt dem emellan existerade än ständernas valakt, genom vilken Sveriges krona uppdrogs Adolf Fredrik och hans hus emot de villkor, som ständerna själva föreskrivit och prinsen sedan i Hamburg genom sin underskrift antagit. Genom dessa förpliktade han sig och sina efterkommande att styra riket efter den lag, som redan existerade, såsom ock den de framdeles skulle finna för gott att stadga. På bägge sidor förbundnes därmed konung och ständer till laglydnad. Ständerna behölle ensamma den lagstiftande makten, men lagens hägn och helgd lade de i majestätets sköte. Detta vore *contractus fundamentalis* och det enda, vartill nödvändigt ford-

---

¹ Lagerroth, Frihetstidens maktägande ständer Del II s. 51.

rades bägge kontrahenternas överenskommelse. Av de lagar, som till följd därav rikens ständer ägde full makt och rättighet att om sig och riket förordna och verkligen stadfäst, vore konungaförsäkran en del, en förklaring huru k. m:t dem ville förstå och handhava, en edlig förpliktelse, som k. m:t till följd av förberörda grundkontrakt sig utan vidare dagtingan eller förbehåll påtoge.

Det andra uttalandet står att läsa i mindre sekreta deputationens av biskop Browallius författade betänkande om irriga begrepp rörande grundlagarna och avser både regeringsform och konungaförsäkran. Det är för den ortodoxe prelaten lika »irrigt» att påstå, det regeringsformen vore en grundlag av konung och ständer som kontrahenter samtyckt, som att hävda, det konungaförsäkran innehölle en kapitulation mellan konung och ständer. Ty därmed förblandades lag och överenskommelse eller kapitulation. Den senare vore en actus som förelupit, då prinsen tagit emot rikets tillbud om kronan och samtyckt till de villkor det äskat, den förra vore en övning av den lagstiftande makt, som i själva kapitulationen vore ständerna förbehållen och vari en konung i en fri regering ingen del kunde äga.

Sammanställda lämna de båda uttalandena ingen oklarhet om fundamentallagarnas rättsliga natur. Den eventualiteten att den contractus fundamentalis, varom landmarskalcken talat, skulle vare en fundamentallag uteslutes genom Browallius' förklaring. Alla fundamentallagar liksom alla lagar överhuvud falla helt utanför kontraktsbegreppets omfång. Inga fundamentallagar äro kontrakt och inga kontrakt fundamentallagar. Den definition av fundamentallagsbegreppet, varpå ständernas pretentioner att ensamma stifta fundamentallag strandat 1660, är avvisad. Grundlagen är som varje annan lag »en övning av den lagstiftande makten». Den är objektiv, icke subjektiv rätt.

Grundlag eller icke så finnes dock även enligt frihetstidens ortodoxa statslära ett kontrakt mellan konung och ständer. Men har man därför rätt att säga, att också för den existerat ett naturrättsligt, om också något förtunnat här-

skarfördrag? Ingalunda. Man observere, hurusom ständernas andel av kontraktet, deras erbjudande av Sveriges krona åt Adolf Fredrik, är gjort »enligt rikets lagar» och avser en regering efter den lag och den regeringsform, som redan gälla eller framdeles komma att stiftas i enlighet med gällande regler för lag- och grundlagstiftning. Om den svenska rättsordningens innehåll har det således icke dagtingats i Hamburg. Att ständernas val måste kompletteras med en accept av den valde prinsen beror på att han rimligtvis fritt förfogade över sin person. Innan den kunnat lämnas, har han måst underrättas om villkoren, under vilka han skulle regera Sverige och vari ej minst innefattades den kompetens en svensk konung är i besittning av. Det är därom han informerats genom den försäkran, som förelagts honom och som går ut på att han skall styra Sverige efter gällande lag. Detta självklara villkor hava »ständerna själva föreskrivit» honom. Att han gått in därpå är ju förutsättningen för att svensk lag binder honom. Därförutan skulle den ju icke kommit honom vid. Ett personligt åtagande är alltid den nödvändiga förutsättningen för att en utländsk furste skall vara obligerad mot det rike, som valt honom till sin monark. Därförutan kan ju icke heller en ämbetsman förbindas att följa instruktionen för det ämbetsverk han tjänar. Att ständerna å sin sida genom överenskommelsen förbindas till laglydnad är ju också i sin ordning. Sveriges lagar voro de skyldiga att följa ändock, men till framtida lydnad just för Adolf Fredrik förbindas de först i och med att han mottager deras val. Den som till äventyrs skulle vilja läsa uttalandena så, att ständerna ha sin lagstiftande makt i kraft av överenskommelsen, erinras om en annan passus i mindre sekreta deputationens betänkande: riksens ständer äro väl undersåtare efter de hyllat sin konung men äga den lagstiftande makten icke i anledning därav utan som fullmyndige utövare av ett fritt folks rättighet, hos vilken lagen allena är suverän och enväldig. Ständernas lagstiftningsmakt var det viktigaste momentet i det svenska rättsbestånd, varom den nyvalde fursten behöfde erinras.

Överenskommelsen med Adolf Fredrik är ett kontrakt av det slag, som även modern statslära anser nödvändig vid val av ny dynasti.¹ Svårligen skulle naturrättslärarna godtagit överenskommelsen i Hamburg som en rätt tillämpning av deras lära om ett härskarkontrakt. Intet visar heller att 1751 års ständer ansett den så vara och därmed förväxlat den överenskommelse, som alltid måste träffas, med den, som blott existerar som ett fantom. Vill man analogiskt klargöra, huru de för sig konstruerat kungavalet, får man erinra om den lösning ständerna riksdagen förut givit av frågan om förhållandet mellan kommittenter och riksdagsmän. Så väl kungaval som riksdagsmannaval avse att bestämma, vilken person som skall utöva en viss makt. Huru stor denna skall vara beror av rikets grundlagar och bestämmes icke vid val-tillfället genom en maktöverlåtelse från väljarna till den valde.² Konungamaktens särställning enligt författningen har dock vållat att båda parterna i samband med valet behövt erinras om sina förpliktelser enligt samma grundlagar. Detta har varit syftet med Hamburgförsäkringen, som är analog med Ulrika Eleonoras preliminärförsäkran eller — då ju Adolf Fredrik företräder en ny dynasti — Karl Gustavs försäkran av 1650. När Adolf Fredrik gjort svårigheter att finna sig tillrätta med vad grundlagarna bestämt i fråga om svensk maktfördelning, har man hänvisat honom till att han redan tagit den för god.³

¹ Jellinek, System der subjektiven öffentlichen Rechte, Zweite Auflages. 209.

² Lagerroth m. fl.: Frihetstidens maktägande ständer I s. 154 o. 161.

³ Försäkringen i Hamburg avgavs enligt Malmström: Sveriges politiska historia 1718—1772 III s. 226, den 3 sept. 1743 och är således ej identisk med den, Brusewitz avtrycker i Frihetstidens grundlagar s. 67. Den senare är daterad den 17 okt., 3 dagar efter det Adolf Fredrik anlant till Sverige. Vad Malmström a. a. s. 239 återger av försäkringen i Hamburg återfinnes i oktoberförsäkringen § 8. Det torde vara denna utfästelse Gyllenborg särskilt har i sikte i sitt resonemang.

Jag har så ingående uppehållit mig vid dessa problem, därför att min uppfattning, när den först framlagts i mitt debutarbete, Om konungamakten i frihetstidens statsrättsliga teori, Statsv. Tidskr. 1909, bestreds av S. J. Boëthius i Till frågan om uppkomsten av 1809 års RF i samma tidskrift 1911 s. 90. (Jfr. Bertil Boëthius i Hist. Tidskr. 1916 Översikter och granskningar

De citerade uttalandena ha rimligtvis föga betydelse för avgörande av huru 1719 års ständer tänkt och velat i dessa ords vanliga psykologiska mening. Kanske dock större än Fredenstiernas ovannämnda vittnesmål av 1766. De väga däremot tungt, då det gäller att avgöra, vad de velat i den logiska mening man fattar ordet, då man talar om lagstiftarens vilja. De visa, att de i nämnda betydelse icke hyllat kontraktsteorien, i det den medför konsekvenser, som grundlagarna ej tillstådja.

IV.

Mellan frihetstidens och den gustavianska tidens författningar råder en av ingen bestridd rättslig diskontinuitet. På några timmar föll ständerväldet samman för yttre våld. Dess normsystem förlorade sin giltighet icke genom att upphävas i laga ordning utan därigenom att — vi följa Hans Kelsens terminologi — spänningen mellan normativitet och fakticitet överskred sitt maximum.¹ Praktiskt taget ingen frågade den 20 augusti längre efter de maktägande ständerna och deras rättsregler. I stället trädde lydningen för den personliga kungaviljan.

Fråga är dock om Gustav III den 19 t. o. m. den 21 aug. ansett sig fri från alla rättsliga band. Visserligen ha både vänner och fiender till honom framställt förhållandena såsom om han det varit. Under nämnda dagar var Sveriges konung mer enväldig än någon despot i vare sig Europa eller Asien och bibehöll av detta oinskränkta envælde så mycket han behagade för att åt sina undersåtar allenast åter-

---

s. 12). Ett genljud därav möter i Olof Jägerskiölds anmälan av Frihetstidens maktägande ständer i Nya Dagligt Allehanda den 20. 7. 1934. Karl-Elof Rudelius synes däremot i Författningsfrågan i de förenade utskotten 1769 i Statsv. Tidskr. 1935 ansluta sig till min uppfattning. Även Beth Hennings talar i sin bok »Gustav III som kronprins» s. 15 om att Browallius givit kontraktsteorien ett grundskott, dock utan någon hänvisning till mina arbeten. Jfr. a. a. s. 93.

¹ Kelsen, Allgemeine Staatslehre s. 18.

giva vissa i den av honom dem nådigst skänkta regeringsformen utstakade fri- och rättigheter, så resonera så väl den bekante journalisten Publicola-Halldin som Fersen och Toll.¹ 1772 års RF skulle således haft karaktären av en oktrojerad författning. Häremot kan dock invändas, att konungen redan inför gardet på morgonen av den 19 augusti avsågt sig enväldet och förbundit sig att uppliva de lagar, som gällt före 1680. Och när han står inför 1778 års riksdag låter han s. a. s. automatiskt det tidigare 1600-talets parlamentariska stadgar träda i kraft.² Rimligtvis kunde icke deras återupplivande följa av den bekanta satsen i RF § 39 att alla från år 1680 till närvarande tid såsom grundlag ansedda stadgar voro avskaffade. Antagligen har Gustav III tänkt sig saken så, att den rättsordning, som varit rådande före 1680, trätt i kraft som omedelbar följd av att ständerväldets överbyggnad bortspolats genom revolutionen — »suveräniteten» hade ju redan frihetstiden gjort slut på — ungefär som valriket en gång trätt i kraft i och med att arvföreningen vissnat ned genom Karl XII:s död. 1772 års RF är då att fatta som en det tidigare 1600-talets rätt supplerande norm och 1600-talsstadgarna icke som supplement till regeringsformen. Det är icke blott en elakhet av Fersen, då han säger, att kungen förmente sig äga all den makt på tronen, som dess företrädare utövat från Odens tid intill 1680. Redan när Gustav 1768 umgåtts med revolutionsplaner, har han tänkt sig, det han skulle gripa riksstyrelsen med den myndighet, »som i Sveriges gamla lag beskreven finnes.»³ RF § 2 förbinder honom ju ock att styra riket enligt konungabalk och landslag.

En oktrojerad författning får också anses ha varit kungen

---

¹ Se Lagerroth, *Konung och adel* s. 52 samt Mannerheim, *Utlåtande i författningsfrågan 1809*, *Historiska Handlingar* 25:2 s. 180. Jfr Nils Forssell, *Ett 150 årigt revolutionsminne* i *Nordisk Tidskrift* 1922 s. 325.

² Lagerroth a. a. s. 19 f., *Stavenow*, *Bidrag till den gustavianska tidens författningshistoria* passim, *Landberg*, *Den svenska riksdagen under den gustavianska tiden* s. 41 f.

³ Hennings a. a. s. 328.

främmande. RF 1772 har rättsligt sett kommit till genom samverkan av de statsorgan, konung och ständer, som skapat storhetstidens Sverige, i gemensamt sammanträde på rikssalen under den förres ordförandeskap. Ständerna ha givit sitt låt vara nödtvungna bifall. Det var, tillrättavisade riksrådet Beck-Friis 1779 nyssnämnde Publicola-Halldin, konungen, som först underskrev kontraktet, och det var undersåtarna, som frivilligt antogo villkoren, vilka aldrig funnos i en regering, där hela makten var lagd i en hand¹. De revolutionära beslutsformerna från den 21 aug. — proposition framlämnad i plenum plenorum för omedelbart avgörande — har konungen 1778 velat legalisera genom en ny riksdagsordning, låt vara diskussion nu skulle vara tillåten. Därav blev intet, men hans uppfattning av det nya statsskicket som en rätt fortsättning av Gustav Adolfs måste ha styrkts av den föreställning, den historiska sakkunskapen ingav honom, att 1617 års RO kommit till i samma ordning som 1772 års RF². Sitt projekt glömde han icke bort. De ofrälse ståndens bifall till Förenings- och Säkerhetsakten vann han i samma plenum plenorum, vari den först framlagts till antagande — dock utan att diskussion tilläts. Redan genom denna form för sitt genomdrivande — innehållssynpunkterna kunna vi här lämna å sido såsom allmänt kända — var 1789 års författningsändring ett brott mot rättskontinuiteten, en revolution³. Man kan dock icke bestrida att revolutionskungen iakttog en viss kontinuitet i revolutionsförfarandet.

Redan i sitt berömda tal på rikssalen den 21 aug. 1772 har Gustav III framhållit önskvärdheten av att riket styrdes efter en oryggelig lag, som ej kunde ändras utan fritt samtycke av både konung och ständer. Sveriges statsrätt fick en helt annan karaktär än under frihetstiden, då endast ständerna kunde lägga hand vid ändring av regeringsform och övriga grundlagar. Underligt var då icke, att de som

---

¹ Lagerroth a. a. s. 56.

² Stavenow a. a. s. 9 f., Landberg a. a. s. 62 f.

³ Lagerroth a. a. s. 93, Landberg a. a. s. 102.

under gustaviansk tid kämpade för ständernas i regeringsformen stadgade rättigheter skulle konstruera den annorlunda än under den tid dessa varit maktägande. Den av konung och ständer gemensamt beslutade regeringsformen blev nu till ett kontrakt dem emellan, som de till defensiven bragta förkämparna för konstitutionella idéer sökte vidmakthålla enligt regeln *pacta sunt servanda*. De grepo till den naturrätt, frihetstiden icke i och för sig förnekat möjligheten av men förklarar otillämplig på Sveriges då gällande grundlagar. Regeringsformens karaktär av kontrakt förnekade veterligen icke heller rojalisterna ¹. Skillnaden mellan dem och oppositionen var väl snarast den att inom den senare vissa kretsar föreställt sig, att ständerna, dittills innehavare av alla rättigheter, på konungen den 21 aug. överlätit vissa av dem och att därför vid eventuella kompetenstvister mellan kung och ständer presumptionen vore för de senare. För en sådan konstruktion erbjöd dock den positiva rätten så mycket mindre några hållpunkter, som RF § 39 jämnat hela den före revolutionen gällande statsrätten med jorden ².

Någon större roll kom icke läran om härskarfördraget att spela under gustaviansk tid. Så långt den kunde använde oppositionen i sin kamp för ständernas rättigheter positivrättsliga argument. Det är först, när en del av den ser sig nödsakad att till värn för den av konungen kränkta regeringsformen använda utomparlamentariska medel, som det blir anledning göra gällande »naturliga rättigheter» i stället för »lagliga». Arméns inskridande mot den grundlagsbrytande monarken 1788 försvaras därmed, att även andra myndigheter än de, regeringsformen själv utpekat, ha rätt att störta fram för att hejda en usurpator ³. Fördragslära och tyrannlära få ock rättfärdiga Gustav III:s mord ⁴. Med samma argument skulle man rimligtvis ock motiverat den revolution, som i samband därmed planerats men icke blev av.

¹ Jmfr ovan s. 37.

² Lagerroth, a. a. s. 18.

³ Ibidem s. 78 ff.

⁴ Ibidem s. 119 ff.

En större eller åtminstone intressantare roll spelade läran om samhällskontraktet. Det var nämligen den, flera riddarhustalare 1789 visade hän på för att motivera adelns krav på konungens och fyra stånds sammanstående beslut som villkor för Förenings- och säkerhetsaktens antagande. »Naturliga lagen» får göra tjänst, när »våra verkliga nu existerande lagar» ej giva klart besked. Dock företages i gängse läror den förändringen, att stånden genom ett slags fiktivt arrangemang få träda i individernas ställe och konungen, med vilken annars ett särskilt fördrag brukat avslutas, koordineras med stånden. 1772 års RF kan, sådan är kontentan av resonemanget, icke ändras utan gemensamt sammanstående bifall av dem som antagit densamma till bolagsregler. Konsekvent nog förklarades dock en sådan enligt naturrättsliga, icke positivrättsliga regler företagen ändring av bolaget komma på ett ut med upprättandet av ett nytt bolag. Ingen regeringslag kunde nämligen annat än rådslagsvis föreskriva, huru en efterkommande regeringslag skulle författas¹. Även för oppositionen, så långt den står bakom dessa teorier, gapar ett rättsligt svalg mellan 1772 års RF och det nya statsskick, den möjligen redan nu önskade få satt i dess ställe. Naturrättsliga konstruktioner äro nämligen inga rättsregler. Helt annorlunda ställde sig sedan 1766 frihetstiden till problemet om en författningsrevision. Den lösning, den då gav av detsamma, innebär ett bestämt avståndstagande från så väl läran om samhällsfördraget som andra därmed besläktade naturrättsliga revolutionsteorier².

V.

Att en revolution ägde rum i Sverige 1809 är så påtagligt, att det icke vare sig av medverkande eller motståndare, samtid eller eftervärld någonsin kunnat bestridas.

---

¹ Lagerroth a. a. s. 97 ff.

² Lagerroth, Frihetstidens författning, s. 587 ff.

Avsättning av konung hade ännu under nyare tid tvenne gånger ägt rum — 1569 av Erik XIV, 1599 av Sigismund — utan att rättsordningen därmed kan anses ha sönderbrutits, men då och ända fram till 1680 gällde ännu landslagens rättssystem, enligt vilket konungen ansågs ansvarig för det sätt, varpå han höll sin ed¹. Efter 1756 års misslyckade revolutionsförsök hade ständerna i en s. k. riksakt förklarat sig efter lag och regeringsform berättigade att, alldenstund konungen brutit sin ed och försäkran, upplösa det band, som förenat överhet och undersåtar, och skilja sig vid sin konung, men då hade de kunnat visa hän på § 23 i Adolf Fredriks konungaförsäkran, vari högst densamme förklarat ständerna uti en sådan händelse fria från deras huld- och trohetsed². Enligt 1772 års RF § 2 skulle konungen regera

---

¹ E. Fahlbeck, Riksrättsinstitutet i 1809 års författning s. 79 och där anförd litteratur.

² Riksakten avtryckt i A. F. von Fersens Historiska Skrifter II s. 205 ff. och Brusewitz, Frihetstidens grundlag s. 183. — Det kan vara tvivelaktigt, om man med E. Fahlbeck i hans avhandling om Riksrättsinstitutet s. 95 bör i detta samband tala om en konungens ansvarighet. Som regel ansågs konungen även under frihetstiden för oansvarig, under det ansvarigheten påvilade hans råd, allt i enlighet med den av Höpken 1755 formulerade satsen: konungen kan icke fela emot riket, när han styr det med råds råde (Se min avhandling om frihetstidens föfattn. s. 464 f.). Man undvek ock att delge ständerna, huru kungen voterat i rådet. I ett så auktoritativt uttalande som mindre sekreta deputationens ovan s. 32 omnämnda betänkande av 1752 framställes dock kungens oansvarighet som en för »all ordentlig regering» omistlig princip överlag. Fråga är om icke ett utom rådet företaget försök att kullstörta författningen får uppfattas som en inhabilitetsgrund jämförlig med ett avfall från den rena evangeliska läran, som ju också skulle gjort Adolf Fredrik inkapabel som Sveriges konung. E. Fahlbeck a. a. s. 168 bestrider visserligen riktigheten av en sådan jämförelse; frånvaron av den rätta trosbekännelsen konstituerar enligt honom en statsrättslig inkapacitetsgrund, som icke är att jämföra med påföljd för brott av något slag. Häremot må invändas, att ända fram till 1873 avfall från den rena evangeliska läran betraktades som ett brott bland andra brott, stämpling mot regeringssättet inclusive (Se Brilioth, Svensk Kyrkokunskap s. 92 ff). Vad som för vanliga medborgare under frihetstiden skulle medfört straff medför för konungen blott obehörighet att bära kronan. Intet i 1756 års riksakt visar, att ständerna tänkt sig möjligheten av att ådöma konungen något straff — som så-

sitt rike enligt landslagen och enligt § 8 i samma grundlag vara Gud och fosterlandet ansvarig för dess styrelse, men att dessa bestämmelser 1809 betraktades som arkaistiska eller retoriska fraser utan all rättslig betydelse framgår därav, att ingen fann mödan lönt att åberopa dem.

För övrigt kan Gustav IV Adolf knappast anses ha gjort sig skyldig till något författningsbrott¹. Gällande rätt gav konungen så stor makt åtminstone under ett försvars-

---

dant vore ju enligt här framställda uppfattning hans skiljande från regeringen ej att fatta — medan åter drottningen tämligen oförtäckt förklarar ha bort dela de livdömdes öde. Att drottningen intagit en aktiv, kungen en passiv hållning till revolutionsförsöket kan ingen skillnad göra, ty även ett förtigande därav skulle i och för sig varit brottsligt. — Man bör ej betrakta nämnda frihetstida författningsinstitut som en kodifiering av det av landslagen underförstådda nyss omnämnda kungaansvaret. Det bör nämligen observeras, dels att detta ansvar under frihetstiden till största delen kompensades av rådsansvaret, dels att Erik XIV i kraft av detsamma formligen dömdes förlustig först kronan och sedan sitt liv (I. Andersson, Erik XIV ss. 301, 333). I riksakten lägges aldrig något regeringsbeslut Adolf Fredrik till last. Däremot förebrår man honom att han låtit utfärda ordres till ämbetsmän utan kontrasignation och utan rådets vetskap. Betecknande nog är dylik underlåtenhet ett av de fall, i vilka en av 1809 års ledande liberaler, A. G. Silfverstolpe, tänkt sig, att konungen skulle anses ha upphört att regera (Hvad synes allm. opinionen önska . . . s. 21). I 1809 års RF inskränkte de sig dock till att stadga de grunder för obehörigheter, som anges i §§ 2, 91, 92. Att de underläto att träffa något stadgande för monarkens tänkbara författningsbrott beror säkerligen som E. Fahlbeck a. a. s. 169 framhållit på att ett dylikt brott borde kunna beivras i kraft av naturrätten och därför ej behövde stadgas i skriven lag. Frihetstidens ständer garderade sig sin rätt i positiv lag och behövde därför 1756 icke söka sig hän till naturrätten. Något brott mot härskarfördraget tala de icke om 1756, vad de väl skulle gjort, om de ansett valkapitulationen som ett sådant fördrag (jfr ovan s. 32 ff.). 1809 års män hade gjort klokt, om de träffat bestämmelser för ett så sannolikt fall som förnyade stämplingar av monarken mot författningen. Karl XIII invecklade sig ju strax uti dylika (Brusewitz, 1809 års författningskris s. 94). Ännu mera i vår tid än under den holsteingottorpska ätten skulle en konung, som ertapats med revolutionsförsök, vara omöjlig som fortsatt innehavare av tronen. Skulle ett riksdagens inskridande mot honom betraktas som en revolution, eller manne som ett utövande av den rätt till nödvärn, våra grundlagskommentarer tillerkänna den enskilde även gentemot konungen?

¹ Sjövall, Georg Adlersparre och tronfrågan 1809 s. 167.

krig — och till ett sådant får väl Sveriges krig anses ha förvandlats i och med att Ryssland, förut dess bundsförvant, efter Tilsitfreden övergått till dess fiender — att ett över-skridande av hans kompetens knappast var möjligt. Den befogenhet RF § 45 tillerkände konungen, i händelse riket bleve med härsmakt angripet — att taga de mått och steg, som med rikets säkerhet och undersåtarnas fromma överensstämmande voro — var vidare än väl någon fullmaktslag givit en regering under världskriget. Varken i Adlersparres proklamation, som gav första signalen till resningen, eller i de aktstycken, avsättningsbeslutet av den 10 maj med ty åtföljande riksakt, som därest avsättningen kunnat positivrättsligt försvaras, varit att betrakta som legaliseringar av vad militär och ämbetsmän dittills gjort av nödtvång för konungens avlägsnande, åberopas någon bestämd paragraf i gällande grundlag, mot vilken Gustav IV Adolf skulle ha förbrutit sig. Det är snarare brott mot *salus publica* än mot gällande lag, som lägges den olycklige konungen till last. Av motiveringen må det vara nog att anföra slutklämman i riksakten, att samfundsbandet mellan konung och undersåtare av den förre blivit oåterkalleligen lossat samt dess ed och försäkran självkravt bruten.

Det är under sådana förhållanden icke så egendomligt att man i de resonemang, varmed de politiskt intresserade beledsagade detroniseringen och vad därmed följde, föll tillbaka på naturrätten. Läran om härskarfördraget med ty åtföljande deduktioner om rätten för envar att inskrida mot den monark, som genom fördragsbrott förvandlats till en »tyrannus quoad exercitium», kom nu till heders. Urgammal i världen, hemmastad i Sverige sedan århundraden, hade den här dock mestadels haft en lärd akademisk karaktär. Dess praktiska betydelse hade varit jämförelsevis ringa ända fram till Gustav III:s sista tid, då den fick en hemsk tillämpning. Allraminst hade den kunnat spela en roll närmast föregående gång ständerna tagit riket om hand efter en enväldig konungs fall, ty då hade man lojalt avvaktat hans död. Då de utnyttja den 1809, betyder det att den

blivit segrarens doktrin. Samtidigt har den avkastat den akademiska utrustningen och blivit journalistisk vulgärfilosofi. Det är nämligen i de talrika broschyrer, vilka utkommo som följd av presstvångets lossande strax före eller i början av 1809 års riksdag, naturrätten florerar som ypperst. Men även i riksdagsprotokoll och officiösa skriftväxlingar, ja i själva lagstiftningen gör den sig märkbar.

Bland broschyrförfattarna är det i det avseende det här gäller närmast två, som intressera, Elgström och Hambré. Även om deras alster äro brottstycken ur skilda filosofiska system — om Elgström är det känt och vittnat, att han var lärjunge av Schelling — överensstämma deras »rättsgrunder» i den mån de, såsom Elgström säger, äro »anförda för att tillämpas på kända händelser», väl med varandra. Av respekt för deras författarindividualiteter presenteras dock deras broschyrer var för sig.

Det vore klart, förklarar Elgström, i sin skrift *Hvad rätt har ett folk att döma en regent?* att den, som ville det helas bästa, överlämnade åt statsförvaltningen att inskränka hans handlingsfrihet, i den mån den skadade andras fördelar, med beräkning att samtidigt beskyddas i sina egna. Statens tvångsrätt hade således sin grund i ett ömsesidigt fördrag, vars helgd varje medborgare med tyst edgång besvurit. Då en nation uppdrog åt någon att styra sig, kunde den dock ej föryttra några ursprungliga rättigheter. Dessa förutsattes bibehållna. Därav följde, att om en monark utsträckte sina anspråk utom gränsen av de *pacta*, dem han antagit, hade han förbrutit sig mot folkets majestät, och den undersåtliga plikten försvunne. En despots person vore således ej helig, och om han störtades från sin höjd, kunde ingen anklagelse uppstå mot befriaren. Om ett folk, förtrytsamt att längre förtryckas, samlade sig för att giva sig en ny konstitution, varefter den ville styras, eller upphäva det envælde, som fostrat dess elände, vore det ej upproriskt. Om det ej leddes av någon regering, vore visserligen det närgränsande folket uppmanat att bekriga det, men förenat genom sina representanter, vore det självt

överhet, och någon högre funnes ej på jorden. En hel nation, om den också besegrades av våldet och om det vore möjligt även vore orättvis, kunde aldrig som rebellisk anses ty all makt utginge från den, och blott gudomligheten vore dess domare.

Att uppresa sig emot landets styrelse, säger Hambré, av Brusevitz betecknad som den näst Silfverstolpe mest betydande av 1809 års politiska publicister¹, i en skrift »Hvad har svenska folket att hoppas av den nu skedda styrelseändring?, att fångsla dess konung, att sätta sig i besittning av den högsta makten vore i allmänhet en synd mot staten och folkets frihet. Men när regeringen uppenbart vanvårdade sitt ämbete, när genom dess förvållande staten vore så upplöst, att ingen medborgare mera njöte allmän och enskild säkerhet, då vore en sådan uppresning nödvändig, ja då vore envar pliktig att företaga densamma, som trodde sig äga förmåga att återgiva staten dess förlorade säkerhet. Revolutionens ändamål vore sålunda att sammanbinda den upplösta staten genom en ny statsförfattning, som först i det fall hade utsikt att bli varaktig, att den överensstämde med vad rättvisan i detta ords vidsträcktaste betydelse, fordrade. Minst lika viktigt vore dock, att den svarade precis mot den mognad, nationen uppnått, ty det funnes i politiken ingen säkrare mekanik än att nationalviljan, bestämd av nationalförståndet, slutligen avgjorde samfundskontraktets form.

I en andra broschyr med den agitatoriska titeln »Nu eller aldrig» utgår Hambré direkt från själva härskarfördraget. En lagbunden kungastyrelse kunde icke givas utan grundlag eller ett avslutat kontrakt emellan konungen och folket, som utstakade grunderna, på vilka det överlämnat styrelsen åt en enda, med det naturliga förbehåll, att den borde föras i enlighet med landets antagna lagar till det

---

¹ Brusewitz, Representationsfrågan vid 1809—10 års riksdag s. 59. Att H:s broschyrer utkommit i här följd ordning framgår av Brusewitz' meddelanden.

åsyftade ändamålet, samhällets säkerhet. Den avsatte konungens regering hade emellertid utmärkts genom »ett icke ofta avbrutet fortfarande våld emot konstitutionen». I skrivande stund vore den konstitutionella makten bruten, i det den ena av dess beståndsdelar vore satt ur all verksamhet. Den andra naturligen permanenta stode kvar med en »ofrånskiljelig» rätt och skyldighet att förse sin säkerhet och stadga grunderna för sitt framtida bestånd. Man hade velat tro, säger författaren och karakteriserar därmed frihetstidens författning¹, att lagstiftningsrätten ovillkorligen tillhörde folket ensamt och att konungen vore lagarnas verkställare, men tillräckligt många monarkier funnos för att jäva riktigheten av en sådan anordning. Ett fall gåves likväl, då det vore både en rätt och skyldighet hos folket att *ensamt* stifta sin grundförfattning eller förbättra den, och det vore, då den andra delen icke funnes till eller funnes utan förmåga att verka, »och detta fall gives nu»². Det hade inträffat tack vare några behjärtade mäns dristiga handling. Denna hade utan blodspillan försatt folket i en belägenhet, den det mänskligt att döma icke skulle återfå på många sekler. Riket hade ingen konung, vars naturliga skyldighet det skulle vara att söka bihålla vad han kallade sitt. När han väl ägde en av en viss konstitutionell form befastad makt, skulle den icke kunna av folket återvinnas utan våldsamma skakningar och ändock aldrig till den fullkomlighet, som då det i lugn och fullt oberoende kunde få uppgöra grunden till sin styrelse». »Ställningen *nu* är sådan som den på lång tid icke varit». »Ögonblicket är dyrbart och bör begagnas». Mentaliteten är i mycket densamma som vid frihetstidens ingång³. Dock finnes också skillnader. Hambré har icke tänkt förevisa ögonblicket såsom skedde genom § 5 i 1719 års konungaförsäkran. Men å andra sidan tänker han sig den i ögonblicket mer obunden än den var för

---

¹ Det förefaller dock icke, som om han hade den i tankarna.

² Kursiveringarna äro Hambrés.

³ Se ovan s. 20.

1719 års ständer, som dock ställde sig på landslagens grund. Folket vore nu i besittning av »den konstituerande makten» och kunde förändra statsförfattningen från grunden. Det kunde visserligen vara vådligt att kullkasta en gällande författning för att giva sig en ny, men saken förändrade sig alldeles, då den förra redan vore omkullslagen, då en revolution upphävt alla dittills varande förbindelser och alla band som sammanhållit de konstitutionella delarna av makten voro brustna ¹.

Såsom broschyrerna resonera också de politiska aktörerna. Dock icke så med ens, så allmänt och så genomgående. Det intressanta beträffande dem är i stället att se, huru en olaglig handling får en annan icke önskad sådan till konsekvens till överhängande fara för den bestående samhällsordningen, huru auktoriteterna vackla, samhällsbanden lossna och revolutionsandan får makt över sinnena, tills ständerna äntligen genom en ny regeringsform lyckas grundlägga en ny tingens ordning, som gör slut på den hotande anarkin. Under några veckor råder i Sverige en spänning mellan stridiga viljor, en labilitet i stats- och samhällsordning, vartill den begynnande frihetstiden, med vilken man gärna vill jämföra situationen 1809, icke har att uppvisa någon som helst motsvarighet. Ej heller är situationen fullt jämförlig med den av 1772. Då ramlade den gamla statsordningen med ens och ersattes inom 3 dagar med en ny.

Det är bekant, att den man, som oskadliggjorde Gustav IV Adolf, Carl Johan Adlercreutz, tänkt sig att hela föränd-

---

¹ Jfr Hambré Hvad har svenska folket att hoppas — — — s. 4, där svenska folket likaledes förklaras kunna utan våldförande av äldre »statsförbindelser» utöva sin rätt att föreskriva nya, samt Försök till svar på frågan huru skall varje medborgare vinna det skydd — — — (av okänd författare) s. 7 där våra vise förklaras böra anse alla lagar och författningar som upphävne; dock böra de »icke borttagas, förrän nya lagar blivit för nationen framlagda, granskade och antagne». Ingman—Manderfelt karakteriserar i Svenska folkets röst s. 8 revolutionen så, att »svenska folket stilla och lugnt utan blodsutgjutelse bryter järnspiran ur förtryckets händer och återställer sig i sin naturliga rättighet att själva giva sig lagar».

ringen skulle inskränka sig till en personförändring. I stället för den nästan sinnessjuka kungen skulle träda hans tioårige son, tills vidare under en förmyndarregering, men säkerligen med bibehållande av den gamla författningen. Det är också bekant, hurusom Georg Adlersparre, som tagit initiativet till revolutionen, önskade från tronen hålla borta även Gustav Adolfs ättlingar och vägrade att efterkomma den hemställan — ett mer imperativt ord är kanske ej på sin plats — som interimisregeringen, sammansatt av den dethroniserade konungens rådgivare under ledning av hertig Karl, gjorde, att han blott med hälften av sin kår skulle infinna sig i huvudstaden, medan en annan del därav detacherades mot ryssarna, som väntades landstiga i Uppland. Han kände sig mer solidarisk med sina medsammanvarna än med en interimisregering, som ännu ej var vad man kallat »lagstånden»¹. I huvudstaden stodo sedan två militära befälhavare, Adlercreutz och Adlersparre, väpnade mot varandra, beredda att, om det gällde, tända det borgerliga krigets fackla. Och av sina officerare kände sig Adlersparre å sin sida, sedan all förbindelse till statens högste chef vore bruten, icke kunna begära militär subordination som en juridisk plikt. »En insurgent-chef är», förklarade han, »så till sägandes lämnad till sina troppars diskretion»².

Den lösning, Adlersparre i förstone ville giva tronföljdsfrågan, betecknar ett hänsynslöst försök att återknyta rättskontinuitetens avklippta tråd. Gustav Adolf skulle nämligen bevisas vara en bastard och hertig Karl såsom Karl XIII bestiga tronen i kraft av gällande successionsordning. Ständerna, som sammankallats omedelbart efter Gustav Adolfs avlägsnande, skulle därvid riktigt nog enbart spela en passiv roll, i det bevisen för dem skulle företes.

Då den av Adlersparre föreslagna utvägen måste uppges på grund av omöjligheten att skaffa bevismaterial, upphörde

---

¹ Sjögren, Georg Adlersparre, citerad efter Sandegren, Statsvälvningen i Sverige 1809 s. 11.

² Sjövall a. a. s. 44.

emellertid all slags arvsrätt till kronan, för prins Gustav icke mindre än för hertigen. Arvsrätt kunde nämligen endast komma i fråga för avliden konungs manliga efterkommande. Så bestämdes visserligen först uttryckligen i 1809 års RF, men orden insattes i dess första paragraf av de liberale som en protest mot de arvsanspråk, som efter den 13 mars gjorts gällande å båda de nämnda furstarnas vägnar.¹ Den åskådning som uppbar protesten är ock otvivelaktigt riktig. Beaktas utslutningen av Gustav Adolf allenast som ett revolutionärt övergrepp, kunde rimligen ingen rättsligen begära att få njuta frukterna därav. Uteslutandet av övriga ättlingar av Adolf Fredriks ätt från Sveriges tron vore ju enbart ett fortskridande på samma revolutionära bana, varpå man redan slagit in. Lät man åter i stället för kungens våldsamma avlägsnande från regeringen träda hans frivilliga abdikation — till sist blev hans abdikation ju fullt frivillig —, så inträdde ständernas fria valrätt. Riktigt nog hade också riksrådet 1768 gentemot Adolf Fredrik gjort gällande, att konungen enbart inför dem kunde nedlägga sin krona, av vilka han mottagit den.²

Ännu efter det riksdagen samlats gjorde dock hertigen gällande sin rätt till Sveriges krona i kraft av successionsordningen och sökte förmå ständerna att falla till föga för hans anspråk. Sedan kronprinsen blivit undanröjd, vore, förklarade H. G. Trolle-Wachtmeister i sin dagbok för den 5 maj, hertigen efter de ännu bestående grundlagarna Sveriges konung och borde kunna låta utropa sig därtill utan att därtill begära ständernas samtycke. Och ännu sedan denne gått med på att kvarstå som riksföreståndare, tills ständerna hunnit välja konung, skall han enligt samme sagesman ha begråtit, att han icke omedelbart efter det Gustav

¹ Malmgren, Sveriges författning I s. 60.

² Lagerroth, Frihetstidens författning s. 607. Till jämförelse må nämnas, att när Johan 1569 trädde in i stället för Erik som Sveriges konung, det ej var på grund av någon automatisk tillämpning av arvföreningen utan snarast i kraft av ett kungaval. Se Tor Berg, Riksdagens utveckling under den äldre Vasatiden s. 252 ff.

Adolfs avsägelse vore skedd hälsat ständerna som Sveriges konung och utan hinder av dessas på rikssalen framförda protester låtit härolden på given signal utropa honom därtill på alla torg.¹

I fråga om författningen har interimregeringen helst velat förbli vid status quo. Det brott mot dittills gällande grundlag, som dess eget inträde i konungens ställe innebar, borde förbli en episod. I riksdagskallelsen hänvisar den vad gäller ståndens sammansättning till dittills gällande rätt. En ny författning var den villig föreslå ständerna, men om dessa icke vore villiga att antaga den skulle den gamla bestå oförändrad. De ledandes strävan var, säger Erik Fahlbeck, »att låta avvecklingen av marshändelserna 1809 löpa in i den gustavianska statsrättens system.»² Dock tog man det icke själv alltför noga med upprätthållandet av de gustavianska grundlagarna. Den man, som utarbetat regeringens förslag till ny regeringsform, landshövding af Håkansson, utsågs mot dittills gällande rätt — han var adelsman — till bondeståndets sekreterare. Nämnade författningsförslag skulle ständerna enligt regeringens första planer blott få antaga eller förkasta — i förstone förutsattes antagandet skola ske med acklamation — vad dock icke kan anses ha varit i överensstämmelse med den överläggningsfrihet, även gustaviansk rätt tillstod dem. Och den ståndpunkt hertigen intog i den bekanta överläggningen den 7 maj, dagen före sin slutgiltiga självuppgivelse, betecknade en orimlig kompromiss mellan dittills gällande rätt och revolutionen. Bäst framträder detta kanske i Trolle-Wachtmeisters formulering. Hans oryggliga beslut var å ena sidan att ej emottaga kronan anorlunda än på grund av sin ostridiga arvsrätt och med den i grundlagarna erkända rätten till sanktion av vad ständerna föresloge och å andra sidan att nationens representanter utan hinder av dessa grundlagar fritt måtte överlägga

---

¹ Anteckningar och minnen af Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister i Elof Tegnér, Valda Skrifter IV ss. 179 och 188.

² E. Fahlbeck, Ståndsriksdagens sista skede s. 19.

om en konstitution, sådan som den syntes dem kunna bliva förmånligast men vilken han förbehålle sig att pröva.¹

Annorlunda ställde ständerna sig till så väl tronföljds- som författningsfrågorna. En antydning om att de icke ansågo vare sig successionsordning eller övriga grundlagar gällande gavs redan i flera riksdagsmannafullmakter. Man har nämligen i dem uteslutit det vanliga förbudet mot författningsändringar och åberopandet av gällande grundlagar.² Och vid riksdagen hävdade de med styrka, att inga positivrättsliga bestämmelser kunde hindra dem att välja den kung de ville och att fastställa den konstitution dem lyste. Valrätt och konstituerande rätt sammanknippades på ett sätt som oförtydligt erinrar om frihetstiden. Däremot tänkte ingen av de agerande på att gå fram den väg, riksens ständer varit inne på 1634 och 1660 men ej vågat fullfölja,³ d. v. s. i föreliggande situation, såsom Trolle-Wachtmeister fattar saken, utropa prins Gustav till konung enligt arvföreningen och utnämna av ständernas medlemmar en förmyndarregering, däri varken hertigen eller drottningen efter någon grundlag hade rätt att delta. Med bibehållande av laglig form och utan kränkande av grundlagen skulle ständerna på så sätt satts till mästars av statens öde.⁴

Om ständernas syften och faktiska utgångspunkter voro desamma 1809 som 1719, så var dock rättsgrunden helt olika. 1719 ställde man sig på den positiva rättens grund och sökte sorgfälligt bevara kontinuiteten med det förgångna. 1809 erkände man oförbehållsamt, att ett rättsbrott förelåg och sökte sig hän till naturrätten.

¹ Trolle-Wachtmeister a. a. s. 182.

² E. Fahlbeck a. a. s. 18.

³ Se ovan s. 9 ff.

⁴ Trolle-Wachtmeister a. a. s. 179. Man observere, att sedan riksrådet avskaffats 1789 bestämmelsen i RF § 37 om kanslipresidenten och de 4 äldsta riksråden såsom förmyndare för konung, vars företrädare ej i testamente träffat bestämmelse om förmyndarstyrelse, ej var tillämplig. Rimligen inträdde i sådant fall ständernas valrätt. — Att gällande rätt icke medgav någon grundlagsändring får man bortse från för att kunna rättsligen godkänna den av Tr. W. uttänkta, men icke önskade linjen.

Att så var förhållandet framgår oförtydligt av de motiveringar, det regerande konstitutionella partiet avgav för sin lösning av tronföljds- och författningsproblem.

Revolutionen hade upplöst alla *pacta conventa*, som fästade oss vid konungahuset och stadgade de rättigheter, varmed det över oss regerade, heter det i en handskrift, som mycket väl kan vara identisk med den, som von Hofsten uppger ha upplästs på klubben kvällen innan ständerna träffade sitt avgörande i nyssnämnda frågor¹, så genomträngd är den av den uppfattning, Trolle-Wachtmeister i sin dagbok för den 8 maj säger härska inom adeln, att man vore i ett revolutionstillstånd utan grundlag.² Säkerhetsakten jämte föregående regeringsform, förklarar skriften, måste anses upplöst i samma stund armén ansåg sig berättigad att marschera utan ordres, huvudstadens krigsbefäl att arresteras konungen, hertigen att sammankalla ständerna och ständerna funnit för gott att gilla alla dessa steg. Lika med dessa grundförfattningar måste arvföreningen anses upplöst, ty annars hade ständerna ej kunnat uppsäga kronprinsen tro- och huldhet, vad först revolutionen givit dem rätt till. Icke utan att agera inkonsekvent i anseende till kronprinsen och göra intrång i ständernas revolutionära rätt kunde man sedermera tillägna hertigen arvsrätt. Om hertigen förklarade sig för konung enligt arvsrätt, vore detta en ny revolution, syftande på hans person, ty den förra syftade ej på honom utan på rikets frälsning. Måne det ej vore bättre att fullfölja den redan började och med allmänt bifall mötta revolutionen än att i själva verket på rikssalen göra en ny, vartill man ej vore säker om bifall? I förra fallet sade allmänna rösten, grundad på hertigens redan genom lång erfarenhet kända kärlek för fäderneslandet: vi vilja hava riksföreståndaren till vår konung, men före vårt val och vår hyllning måtte vi

---

¹ Bengt von Hofstens brev från 1809 års riksdag, utgivna av Lydia Wahlström s. 47.

² Trolle-Wachtmeister a. a. s. 183. Se även ridderskapets och adelns protokoll d. 9 maj (C. L. Stael von Holsteins yttrande) samt Järtas skildring av opinionen i Hist. Tidskr. 1915 s. 264.

ha en konstitution till grund för hans försäkran. I senare fallet finge man säkert höra många nej, icke av ovilja mot hertigen men av farhåga för lika överrumpling, som inträffade både 1772 och 1789, ty de, som smidde bojan 1789, levde ännu, och man hade funnit, att de nu varken varit utan verksamhet eller inflytelse. Ständernas fria val gäve en säker grund att stå på, medan arvsprincipen bleve en anledning till strid och gäve luft åt pretendenterna.¹ Huru helt annorlunda resonerade man 1719, då arvföreningen ansågs ha hävts, därför att den icke mera var å någon tillämplig, riksdagen sökte sin rättsgrund däri, att den var en fortsättning på en tidigare i laga ordning sammankallad riksdag och konungavalet förrättades i nära anslutning till bestämmelserna i landslagens kungabalk?

Ännu tydligare blir skillnaden mellan 1719 års och 1809 års rättsläge i den argumentering, som föreligger i det bekanta brev L. A. Mannerheim, den blivande ordföranden i konstitutionsutskottet, avsände till hertigen på morgonen av den dag, ständerna få sägas ha träffat sitt avgörande av den ordningsföljd, i vilken de stora frågorna skulle avgöras. I dåvarande ögonblick funnes ej någon annan fundamentallag, heter det, än hertigens rena uppsåt och det allmännas väl. Den rätt, man före de olika revolutionshandlingarna, som rimligen icke kunde utförts i kraft av fundamentallagar, kallat så, vore bruten, men man kunde ej trumpeta ut på gator och torg, att den ej mera ägde bindande kraft, ty sådant kunde leda till immoraliska utbrott av mord och plundring, till utövning av näverätt av en tygellös populace. En rättskaffens medborgare behölle inom sig en övertygelse, vilken mängden ej hade styrka att inom sig med förståndigt uppförande bära. Man måste erkänna, att 1809 års män kände sig i en annan situation än frihetstidens riksfäder, som identifierade den fundamentallag, på vilken de ställt sig såsom på en säker

---

¹ Skriften är ganska utförligt refererad av Sandegren a. a. s. 33. För att ej gå miste om några nyanseringar har jag tagit del av den i original i Engeströmska samlingen i Kungl. Biblioteket.

grund, icke med *salus publica* utan med landslagen.¹ Om de förra hamnade i samma slutsats som de senare, nämligen att ständerna skulle ensamma fastställa den nya författningen, så var det med olika motiveringar. De senare sågo däri en konsekvens av att Sverige åter blivit ett valrike och att de som valde konungen också kunde stipulera villkoren för hans maktutövning inom gränserna för landslagens rättsordning, de förra gjorde gällande att, såsom det heter i Mannerheims brev, »vid en sådan upplösning av konstitutionella band» som den, vilken då förelåg, »nationen trätt till sin ursprungliga rätt att ensam giva sig en konstitution.» Rimligen kunde denna ursprungliga rätt, då den inträtt genom revolution och icke genom ättens utslocknande, icke vara någon annan än folksuveränitetens.

Samma naturrättsligt funtade folksuveränitetslära skymtar slutligen även fram i den av A. G. Silverstolpe, en av de liberales mest representativa män, författade ingressen till regeringsformen, då det däri heter, att det svenska folkets representanter genom den timade regementsförändringen inträtt i rättigheten att själva genom upprättande av en förändrad statsförfattning förbättra fäderneslandets belägenhet. För denna rätt kunde de i motsats till stiftarna av frihetstidens fundamentallagar icke åberopa stöd i någon förut gällande, skriven eller oskriven rättsnorm. De konstituerande ständernas vilja erbjuder sig som en naturlig slutpunkt för den, som å svenska rättsförhållanden vill tillämpa Kelsens lära om ursprungsnormen.³

¹ Se ovan s. 17.

² Brevet rätt utförligt refererat av Sjövall a. a. s. 147 f. Jfr Andgren, Konung och ständer 1809—1812 s. 15 och 18 f. Jag har dock ansett tryggast taga del av brevet i original i Upps. Univ. Bibliotek F 841 g.

³ En annan sak blir, om denna verkligen låter sig restlöst tillämpa. Den anarki, Mannerheim såg hota, hann ej sprida sig så långt, att ämbetsverk och domstolar upphörde att fungera. Civil- och kriminallagar behöfve ej stiftas på nytt enligt 1809 års RF § 87, ej heller kyrkolag. De förra bestodo sådana de stiftats av de maktägande ständerna, den senare sådan den fastställdes av den suveräne konungen. För att förklara deras giltighet får man söka sig förbi — ej genom — de konstituerande ständernas vilja. Revolutionen

Man kan tycka, att det svenska folket, när det för ett ögonblick var oberoende av alla tidigare konstitutionella normer, kunde utsett åt sig andra representanter än de gamla fyra stånden. Troligen menade Hambré, som då det gäller nyordningar, framför allt har en representationsreform i tankarna, att redan den representerande kår, som skulle utöva folkets »ofrånskiljeliga rätt» att uppgöra den grundförfattning, som passade det, skulle vara sammansatt efter nya rationella grunder. Klart och tydligt utsäges det av Grevesmöhlen,¹ då han därav, att den gamla konstitutionen vore upphävd, sluter, att de fyra ståndens uteslutande makt också vore upphävd och att den lagstiftande makten i och med detsamma måste vara hos hela nationen, d. v. s. alla dem, som vore ägare av större eller mindre delar av svenska landet. Direkt anbefaller han dock icke mer än att dylika nationalrepresentanter finge associera sig med de historiskt givna stånden för konstitutionens omskapning. Av hans admonition till icke representerade att låta sig representeras inom den konstituerande församlingen begagnade sig så till vida ofrälse ståndspersoner, som de hos stånden hemställde att genom representanter bli upptagna vid riksdagen. Också bakom deras yrkanden ligger föreställningen att intet längre vore rättsligt bestående utan allt kastat i stöpsleven. Att man varit utesluten från »maktägande ständers» beslut var något, man mot forna riksdagsordningar icke kunnat åtala, men nu då gamla fel och brister bäst kunde rättas skulle en sådan förgätenhet icke längre kunna försvaras.² Någon ändring i gällande representationsskick kom dock icke till

---

sträckte sig blott till grundlagarna och de i dessa stadfästade privilegierna, och för deras återupprättande fingo regler improviseras. — Att privilegierna förlorat sin giltighet får anses som förutsättningen för böndernas opposition mot RF § 114. Annars skulle de rimligtvis intet kunnat invända mot en paragraf, vars enda nyhet bestod däri, att den öppnade en möjlighet för sagda privilegiers ändring, förut stängd genom säkerhetsakten. Se E. Fahlbeck a. a. s. 47.

¹ Citerad efter Sandegren a. a. s. 31.

² Prästeståndets protokoll s. 97.

stånd före den 6 juni i trots av att en sådan av stora kretsar lika ivrigt åtråddes som en ändring av maktfördelningen.

Även i fråga om riksdagens arbets- och beslutsformer fortsatte man att följa äldre ordning och det även sedan en ny konstitutionell era inletts genom antagandet av 1809 års RF¹. Den nya riksdagsordningen kom ju först i hämn den 10 februari 1810.

I tre betydelsefulla fall ägde dock markanta avvikelser rum, väl värda att här annotera.

Beslutet om Gustav Adolfs avsättning den 10 maj fattades i plenum plenorum på rikssalen med acklamation. Då beslutet ur innehållssynpunkt var olagligt, var det ju rimligt att i fråga om formerna för dess fattande följa den tradition, som under gustaviansk tid utbildat sig med avseende på ständernas medverkan vid en revolution. Samma form hade ju regeringen tänkt sig för genomdrivande av sitt författningsförslag. Lyckligt har också Edén framhållit, huru som för »revolutionens avgörande kraftyttring» de sedvanliga omständliga riksdagsformerna icke räckte till².

Redan i maj har adeln återinfört votering per capita på riddarhuset. För en dylik ändring av 1626 års RHO skulle enligt gustaviansk rätt fordrats konungens samtycke, men på riddarhuset resonerade man i analogi med den motivering, som förts till förmån för ständernas rätt att på egen hand giva landet en konstitution: sedan riksföreståndaren den 10 maj utan allt förbehåll medgivit riksens ständer att fritt rådpläga och besluta över grundlagarna, vore det att misskänna dennes avsikter, om man ens förmodade, att han ansåg ett särskilt stånds omröstningssätt för ett ämne

---

¹ E. Fahlbeck a. a. s. 62 — 1617 års RO blev för övrigt liksom andra intill den 6 juni »mer eller mindre» gällande grundlagar avskaffad genom en förklaring i ingressen till regeringsformen. »Mer eller mindre gällande» kan sägas motsvara under vårens interregnum följd praxis men icke här ovan refererad teoretisk motivering för ständernas konstituerande makt.

² Edén, 1809 års revolution II s. 38. Annorlunda resonerar Clason i Sveriges historia 1809—1859, 1 uppl. s. 82. Jfr det utförliga resonemanget hos E. Fahlbeck a. a. s. 32 ff.

mer tillhörigt konungamaktens medverkan än hela rikslagen. Intet tvivel funnes om att alla grundlagar och tidigare despotiska författningar överlag vore upphävda och folkets representanter försatta i frihetens tillstånd samt innehavare av högsta makten. Den, som ägde makt att av- och tillsätta kungar, att taga och giva kronor, kunde icke äga någon över sig i makt. Medan man ännu hade denna makt inne och förrän man åter givit bort den till större eller mindre del, borde man så föranstalta om den desorganiserade statskroppens reorganisation, som vore enligt med upplysta medborgares opinion¹. Argumenteringen företer en påfallande likhet med resonemanget i Hambrés sist refererade broschyr och visar, att man 1809 verkligen i motsats till vad fallet var 1719 kände sig försatt in statu naturali.

Beslutet om regeringsformens antagande har icke fattats i överensstämmelse med vad ditills gällande rätt bestämde i fråga om grundlagstiftning. Att iakttaga en sådan kontinuitet med det förgångna var omöjligt redan av den grund, att 1789 års FSA förklarar grundlagarna orubbliga. Icke heller har man med ignorerande av detta förbud mot all grundlagstiftning fallit tillbaka på de regler för sådan, som dessförinnan varit gällande. Konungens medverkan ville man lika litet veta av 1809 som 1719. Skillnaden var blott den, att man sistnämnda år kunde ställa sig på det lagliga valrikets grund, sistnämnda icke. Då bönderna gjorde svårigheter att godtaga förslaget till regeringsform sådant det presenterades dem, hade det varit frestande att nu acceptera Gustav III:s uppfattning 1789, att 3 ständs beslut skulle gälla som ständernas, även när det var fråga om grundlagstiftning. Så opportun var man dock icke. Adeln ville icke desavouera dem, som tjugo år förut kämpat mot det gustavianska enväldet. Kravet på bondeståndets medverkan vidhöll den i det längsta och förde ju också sin vilja igenom. För att förmå ståndet medge, att dess talman underskrev en grundlag, konung och 3 stånd ansågo, att det redan antagit,

---

¹ Ridd. och adelns protokoll den 15 maj.

använde man ett medel, som helt hörde hemma i det gustavianska statsskicket: ett plenum under kungligt ordförandeskap. Tillblivelsen av 1809 års RF låter sig icke positivrättsligt konstruera. Man kunde möjligen väntat, att man nu som 1789 konstruerat den som ett samhällskontrakt — begreppet aktualiserades ju igen i Hambrés först refererade broschyr — och därur deducerat kravet på enhällighet mellan stånden. Att så likväl icke skedde är begripligt nog. De tre högre stånden ha redan före den 6 juni tänkt sig som en sista möjlighet att genomdriva regeringsformen på grund av 3 stånds beslut¹. Bönderna åter voro alltför främmande för dylika abstraktioner för att tänka på att utnyttja dem.

Striden mellan de båda programmen »kung först, konstitution sedan» och »konstitution först, kung sedan» avgjordes till förmån för det senare den 8 maj. Segrarens rättsståndpunkt formulerades av Jacob Cederström i orden, att den konung, som riksens ständer nu eller framdeles antoge, icke måtte med kraften av sin konungamakt, den en ny grundlag allenast kunde bestämma, utan allenast för sin person antaga eller förkasta en sådan grundlag, av riksens ständer utan alla slags hinder fastställd; hertigens förbehåll att få sanktionera den tillkommande grundlagen finge icke förstås annorledes än att han, om han antoges till kung, kungjorde den från tronen och åtog sig att styra riket efter den¹. Likheter och olikheter med 1719 års rättsståndpunkt

---

¹ Thomson, Grundskatterna i den politiska diskussionen s. 189 ff. Annorlunda Alin i Konungamakten, bondeståndet och regeringsformen i Ny svensk Tidskrift 1885. Reutersköld anser — så ännu i sin kommentar till RF — överensstämmelsen med gustaviansk statsrätt så till vida vara större än Alin påstått den vara, som enligt hans mening även konungamakten deltagit i regeringsformens stiftande. Hans påstående att den kungliga ingressen visar det ständerna ej kunnat förverkliga sina planer att som konstituerande församling ensamma fastställa regeringsformen skall den få svårt att verifiera, som jämför samma ingress med protokollet över plenum plenorum den 10 maj, enkannerligen riksföreståndarens tal.

² Ridd. och adelns protokoll den 8 maj s. 51.

äro härvid både frappanta och intressanta. Ständerna förbehålla sig också nämnda år att själva utan medverkan av någon konungamakt fastställa nya grundlagar, men till drottning utkora de prinsessan Ulrika Eleonora redan dessförinnan. Däri ligger i handling utsagt, att vad nämnda grundlagar än komme att innehålla, det dock icke komme att gå ut över konungamaktens existens. Denna hade sin rättsliga grund i landslagen, därest den nu icke även av denna förutsattes som given, och om ändring i grunden av ett ur gammalt rättssystem var det icke tal, blott om dess komplettering och bättre tolkning. 1809 hade tanken på en republikansk konstitution en viss aktualitet även inom riksdagskretsar¹, och i den nya regeringsformens första paragraf blev konungadömet för första gång uttryckligen stadgat i skriven lag². Enligt Cederströms nyss anförda ord skulle även konungamakten helt grunda sig på regeringsformen, varav rimligtvis i sin ordning följde, att den med denna åter kunde avskaffas.

Utifrån samma förutsättning utgår Mannerheim, då han uti det brev, vars början ovan refererats, föreslår, att på det Ryssland skulle ha en auktoritativ regering att underhandla med — de internationella vanskligheter, revolutionen fört med sig, ha vi tidigare sett framskymta i Elgströms broschyr — ständerna strax utsåge hertigen till kung att regera enligt den gustavianska konstitutionen, vars kraftlöshet utan *en ny assentiment* av ständerna vore ibland riksståndens ledamöter och i allmänhetens opinion mera rotfästad än det kanske blivit hertigen förebragt. Arrangemanget skulle dock blott ha giltighet, tills ständerna sig emellan, utan alla slags hinder av de gustavianska grundlagarna, överenskommit om en annan regeringsform, varför ock hertigen i den stund

¹ Trolle-Wachtmeisters dagbok för den 7 och 24 maj. Tre så representativa adelsmän som Silfverskiöld, Adelswärd och Macklean skulle ha påtänkt införa en republikansk konstitution med en president i spetsen för styrelsen; dock skulle hertigen få kunglig värdighet för livstiden. Tanken på en nordamerikansk president skall sedan ha spritt sig till bönderna.

² Malmgrens grundlagskommentar under RF § 1.

han mottog nyssnämnda erbjudande hade att nådigst förklara, att de gamla regeringslagarna till deras kraft och verkan upphörde, i samma stund ständerna till antagande eller förkastande i underdånighet presenterade en annan fundamentallag. På sådant sätt bleve ingen vådlig intervall emellan den ena lagliga regeringen och den andra. Lika försiktigt som Cederström uttalar sig Mannerheim beträffande innebörden av hertigens samtycke. Han ägde visserligen rätt att efter behag antaga eller förkasta regeringsformen, att regera efter den eller ej men icke i egenskap av koopererande del i lagstiftningen — Mannerheim säger försiktigt nog icke i egenskap av konung — förrän denna prerogativt genom konstitutionen vore honom uppdragen av den enda under upplösningen existerande lagstiftande kåren, ständerna.

Oavsett på vilken tidpunkt Ulrika Eleonora, respektive hertig Karl, valts till innehavare av Sveriges tron synes uppgiften vis à vis den nya regeringsformen blott bli ett personligt antagande samt ett officiellt kungörande. Den förra ger sitt samtycke från tronen och uppfyller därmed det löfte, ständerna avkrävt henne som villkor för att deras enligt landslagen förrättade val skall falla på henne. Den senare ger sitt samtycke som riksföreståndare — om han enligt Mannerheims projekt stigit upp på tronen som gustaviansk monark, så stiger han dock, när provisoriet är slut, ned därifrån igen — men blir kung i och med att han antager regeringsformen; därmed uppfyller han nämligen det villkor, ständerna fäst vid sitt i kraft av folkets naturliga rätt att icke blott av- utan ock tillsätta kungar — varken den gamla eller den nya konstitutionen har någon bestämmelse för det fall att tronen blivit ledig genom konungs avsättning — förrättade kungaval. Först kungörandet av 1809 års RF är en handling av kungamakt, säger Kjellén¹. Vill man nödvändigt fatta de till sist i den kungliga ingressen förekommande orden »vi vele således denna av riksens ständer samtyckta

---

¹ Kjellén, Hvem har stiftat Sveriges regeringsform av 1809 i Hist. Tidskr. 1896 s. 102.

regeringsform härmed antaga, gilla och bekräfta» som en sanktionsformel, så må det vara lika väl tillåtet som när det gäller motsvarande ord i 1719 års RF, blott man besinnar sig på att sanktionen enligt tidigare givet löfte icke kunde utebli¹. Också kunde ju ständerna i sin ingress till regeringsformen reservationslöst förklara, att den skulle »såsom rikets främsta grundlag gällande vara». Alltid kunde man väl finna någon, som vore villig regera efter densamma². Veterligen har ingen gjort gällande, att 1809 års män uppfattat den transaktion, genom vilken den villkorligt valde konungen gillar den regeringsform, vars antagande ständerna stipulerat som betingelse för valet, såsom ett härsarkontrakt i naturrättslig mening.

Vida störrre betydelse för framtiden än de redan framhävda skillnaderna mellan 1719 års och 1809 års mäns rättsliga inställning hade dock den att de senare underlätto att, såsom de förra hade gjort, föreviga den rättsliga situation, vari grundlagstiftarna befunnit sig före regeringsformens tillkomst. Att de så gjorde beror rimligtvis på att de rättsliga utgångspunkterna voro så olika. 1719 års ständer baserade sin rätt på landslagens valrike, som genom den Pfalziska ättens ut-

---

¹ I sina mellanhavanden med Norge 1814 har svenska regeringen talat om »den sanktionsakt, varmed grundlagarna i Sverige brukade publiceras». Se Alin, Den svensk-norska unionen s. 126 och bilaga n:r 99.

² von Hofsten a. a. s. 90. — Jag kan icke riktigt dela Sjövalles uppfattning a. a. s. 149, att hertig Karl genom att acceptera den mannerheimiska linjen skulle ha köpt grisen i säcken. Han hade därmed icke förbundet sig att regera efter vilken regeringsform som helst, som ständerna ville presentera honom. Han blev enligt M:s linje vald till kung två gånger, första gången att regera efter 1772 års RF + FSA 1789, andra gången att regera efter 1809 års RF. Båda gångerna kunde han säga nej, om konstitutionen ej passade honom. Ett momentant avbrott i hans kungadöme ägde ju rum. Ej heller Ulrika Eleonora förband sig till något som behövde gå hennes ära för när. Alltid kunde hon abdikera, om de nya fundamentallagarna ej konvenerade henne. Den av Sjövall citerade Hausswolff har nog ej förstätt finesserna i M:s förslag. Detta utmärker sig otvivelaktigt för en viss fyndighet. Att hertigen regerar enligt fundamentallagar, som ständerna samtidigt äro oberoende av, innebär ingen motsägelse, då det är grundat i en konstituerande församlings arrangemang.

slocknande åter fått aktualitet, 1809 års däremot på den nyss med våldsmakt genomförda statsvälvningen.

För de maktägande ständernas rätt att fastställa de fundamentallagar, enligt vilka den utkorade kungen och hans råd skulle regera, funnos i den sekelgamla svenska rättsordningen vissa gränser uppdragna, som man 1719 sökt närmare bestämma genom att i regeringsformen återupptaga den av föregångaren från 1634 accepterade svårtydbara trilogien: konungens höghet, rådets myndighet och ständernas rätt och frihet. Bleve dessa grundpelare respekterade, kunde ständerna framdeles företaga vad författningsändringar som helst och vid vilken riksdag som helst — ett kungaval var icke längre förutsättning därför — ända tills 1766 ständernas rätt att antaga ett grundlagsändringsförslag gjordes beroende av att det var vilande från ett föregående riksmöte ¹.

För de konstituerande ständernas rätt att omskapa statsorganisationen fanns ingen annan gräns än *salus publica*.

---

¹ I och med att ständerna förbehållit sig rätt att oberoende av kungen ändra grundlagarna förlorade tronskiftet sin konstitutionella betydelse. Först så småningom fick man dock upp ögonen härför. Ännu 1720 stiftade de en ny regeringsform för den nye kungen. Även 1751 var en sådan tanke uppe, men man slog den ur hågen. Konungaförsäkran gjorde man däremot om, ehuru de nyheter den införde icke tåla jämförelser med dem, som infördes i senare, under Adolf Fredriks fortsatta regering, tillkomna, såsom grundlagar betecknade rättsnormer. Först när man var i farten med att utnyttja Gustav III:s tronbestigning för nya författningsbestämmelser och, vad nu var det viktigaste, privilegieutjämning, upptäckte man, att tiden för grundlagstiftning vid tronskiftet genom 1766 års ovannämnda bestämmelse var förliden. Frestelsen att strax driva igenom vissa önskemål var dock för stark för att man nu skulle stanna inför den lösning Gustav III — låt vara de konstitutionella utgångspunkterna för honom voro andra — gav av problemet genom fastställandet av ett bestämt formulär för kungaförsäkran. Lösningen antyddes dock i debatten mellan stånden 1771—72 och hade ju varit analog med regeringsformens standardisering 1720. Se härom min avhandling, *Frihetstidens författning*, passim. — Även efter 1809 hade ständerna svårt att respektera den grundlagstadgade väntetiden för grundlagars definitiva antagande. Se min uppsats *Ett grundlagsbrott och dess motivering* i *Statsv. Tidskr.* 1922 s. 175 f.

Att förlänga en sådan rätt hade varit att göra revolutionen permanent. Mindre nöjda med sitt verk än frihetstidens sangviniska ständer fastställde de inga gränser i sak för ändring av en författning, som de betraktade som ett provisorium, men läto den konungamakt, som de sorgfälligt hållit borta från verkets grundläggning, få en hand med vid dess framtida utbyggnad. Därjämte upptogo de i princip de försvärande formaliteter, som 1766 faststälts för ett ständerbeslut i grundlagsfrågor. De senare satte man sig dock i själva starten över, så till vida som man den 5 juni antog regeringsformen på villkor att de anmärkningar, som vid särskilda paragrafer gjorts under dess ventilering i stånden, skulle behandlas såsom om de framstälts efter dess antagande och i kraft av dess bestämmelser. Därjämte förbehöll man sig i den av ständerna utställda ingressen att få stadga övriga i RF § 85 nämnda grundlagar på där förenämnda sätt innan riksmötets slut. I båda fallen var det dock endast tid man vann. Konungens bifall till grundlagsändringar var nämligen i RF § 85 uttryckligen fordrat. Endast borgarståndet hade stipulerat sitt förbehåll i fråga om nyssnämnda anmärkningar så som om ständerna därom skulle få själva besluta¹. Det var ju ett steg närmare frihetstidens ståndpunkt. Längre i samma riktning hade dock en riddarhus-talare, Lorenzo Hammarskiöld, velat driva ständerna. Han yrkade, att, då fäderneslandets våda för tillfället ej tillåte en långsam prövning, konstitutionen måtte, innan nästa tronföljare, som antagligen vore en främling, utropades, ånyo av ständerna granskas och om behövt ändras utan för den gången de försvärande formaliteter, som i densamma föreskrevs².

Den företagna granskningen av de stora konstitutionella omvälvningarna i vår historia under nyare tid ger sålunda — när vi bortse från de tilltrasslade förhållandena vid tillblivelsen av 1500- och 1600-talens konungaförsäkningar —

¹ Borgarståndets protokoll den 5 juni s. 298.

² Ridd. och adelns protokoll s. 472.

till resultat, att de av 1680 och 1719, genom vilka respektive karolinskt envälde och frihetstida ständervälde införts, kunnat företagas utan brott mot rättskontinuiteten, medan de av 1772, 1789 och 1809 äro revolutioner. Resultatet överensstämmer med gängse populär uppfattning.. Det är således självt icke revolutionerande. Därmed står i samband, att naturrätten, i sig en revolutionsteori, haft föga betydelse före 1772 men så mycket större därefter. Så länge ett folk håller sig inom den positiva rättens rāmärken, griper det icke till den naturliga rätten för att förklara och försvara sitt handlingssätt. Det arbetar härvid efter, mutatis mutandis, samma regler som naturen själv, vilken, om vi få tro Newton, icke gör något förgäves, »och mera är förgäves, när mindre är tillräckligt». Den nöjer sig med enkelhet och söker icke pråla med överflödiga orsaker ¹.

---

¹ Citerat efter James Jeans, Världsaltets mysterium, s. 97.

Fredrik Lagerroth.